

MİRCƏLALIN

YARADICILIQ ALƏMİ

Elmi-ədəbi, filoloji toplu

“Avropa” Nəşriyyatı
Bakı - 2019

Layihə rəhbəri, tərtibçi və redaktoru:

Aydın Xan Əbilov

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyininin sədri, kitabxana.net portalının rəhbəri, Prezident təqaüdçüsü, yazıçı-kulturoloq

Redaksiya heyəti: **Aydın Xan Əbilov, Azər Turan,
Qəni Camalzadə, Oqtay Ərgünəş,
Ramal Əliyev, Səhhət Dadaşov,
Almaz Zeynalova, Məhəmməd Məmmədov,
Ülvi İlqar, Nizami Şıxcanov,**

Elmi redaktor: **Azər Turan,**
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Mir Cəlalin yaradıcılıq aləmi.

Elmi-ədəbi, filoloji toplusu.

Bakı, «Avropa» nəşriyyatı, 2020, 64 səh.

Bu elektron nəşr Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun maliyyə yardımı ilə Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır.

**© Yeni Yazarlar və Sənətçilər
İctimai Birliyi, 2020**

MİR CƏLAL YARADICILIĞINDA ŞƏXSİYYƏT MƏSƏLƏLƏRİ

Görkəmli yazıçı Mir Cəlalın yaradıcılığının tədqiqi gedişində təbii ki, araşdırıcı müxtəlif bədii situasiyalarla qarşılaşır. Əsərlərindəki «enişlər» və «yoxuşlar», ictimai-siyasi sistemin diqtələri və bundan qaçılmazlıq, bir ədib ömrünün şəxsi və sosial-əxlaqi yaşantıları... hansı tərəfə çəksəm də bir söz vurğulanır: İnsan. Və bu məfhumdan doğan İnsanlıq. Bu iki sözü yanaşı qoymaq, ayırmaq da olar. Birləşəndə bəşəriləşir, müdrikləşir və bütövləşir. Ayrılanda cılızlaşır, xırdalanır və sıfırlaşır. Təəssüf ki, bütün şəxsiyyətlərə «birincini» şamil etmək mümkünsüzləşir. Ona görə ki, hər bir fərd dünyaya, Vətənə, sonra xalqına əxlaqi baxışla mənəvi qiymət verməlidir, amma bir sosial amilin mövcudluğu şəraitində: Əxlaqi meyarla! Bu olanda insan həyatın mənasını, şəxsi ömrünü, millətinin taleyini düşünə bilər; bundan məhrumluq isə şərə qovuşmaqdır.

Yazıçı şəxsiyyəti digər peşə, sənət sahiblərindən xeyli dərəcədə seçilir: azadsevərliyi, iradəsi və rejimilə. Bu «üçlük» xarakterdə öz izini dərindən buraxır. Ədibi - Mir Cəlalı istisna etməyəm – azadlıq refleksini yerinə yetirməsidir. Bu, ilk növbədə yazıçının (ümumiyyətlə, insanın) əhatəsində olanların azadlığı ilə, maneələri aradan qaldırmaqla müəyyən edilir. Məşhur alim Q.İ.Kortaşevskinin digər böyük riyaziyyatçı N.L.Lobaçevskiyə yazdığı məktubunda belə bir yer var: «Güclü iradə sahibi niyyət aydınlığı ilə inadla ona çatmaq səyini özündə birləşdirən kəsdir; bu yolda qarşısına çıxan hər maneələri dəf etmək bacarığına malik şəxsiyyətdir. Bütün bu iradi keyfiyyətlər ya dərin gizli halda, ya cüzi dərəcədə demək olar ki, hamıda vardır; bunları inkişaf etdirmək lazımdır. Həmişə özünə inanmalısın»... Xarakterə gəldikdə elm bunu üç amillə şərtləndirir: irsiyyət, sosial mühit və özünü tərbiyələndirmə, eyni zamanda bitkin şəkllə düşmüş iradə.

Mən kitabımda şəxsiyyətin konsepsiyası məsələsinə toxunmuşam; həqiqətən, bütün insanlar öz funksiyasını yerinə yetirir: yaşayır və fəaliyyət göstərirlər. Lakin bu iki sözü ayırmaq mümkündür. Bütün canlılar nəfəs alır, yaşayırlar: adam da həmçinin. Amma yaşamağın özünün də fərqi yox deyil: şüurlu, instinktiv. Şüur yaxşılığa, xeyirxahlığa, səadətə və sairəyə xidmətdə bulunur, əksinə, şərrə də qulluq göstərir. Fəaliyyətin mahiyyətində isə iş, əməl, hərəkət mövcuddur. Bu «ikilik» bir-birindən ayrılanda, sırf mənfi mənada fərdiləşəndə, pisliliklərlə qovuşanda insanlar şəxsiyyət sferasını itirirlər. Təsadüfi deyil ki, Yaxın və Orta Şərqlə xalqlarının qədim əxlaqında xoşbəxtlik hallanır, səadətə üstünlük verilir. Və xoşbəxtliyin altı şərti (doğruluq, sağlamlıq, xeyirxahlıq, müdriklik, hakimiyyət və uzunömürlülük) qeyd edilir. Mir Cəlal Şərq və Qərb fəlsəfəsini mənimsəmişdi və yüksək qiymət verirdi. Belə olmasa idi ədib Qərbin qarşısında baş əyərdi, sabit təbliğatçısına çevrilərdi. O, sosializmi qəbul etmişdi, onun maarifçiliyini görmüşdü və bu, danılmaz fakt idi. Ona görə də əsərlərində insan şəxsiyyətini formalaşdıran proseslərə laqeyd qalmamışdır, sanballı obrazlarının timsalında bu faktorun bədii inikasını təsvir etmişdir. Xüsusilə, «Dirilən adam», «Açıq kitab», «Yolumuz hayandır» romanlarında, povest və hekayələrində oxucu bunu görür.

Mir Cəlalin mövzu ilə bağlı yaradıcılığına nəzər salanda ədəbi fəaliyyətinin bəzi görüntüləri diqqətdən yayınmır: 1) İdeya-estetik mövqeyi önəmlidir. Yazıçı üçün ən xarakterik keyfiyyətdir, burada məfkurə məsələsi də vardır. M.Cəlal yazmışdı: «Aydındır ki, hər bir məfkurə kimi, bədii ədəbiyyatın da ictimai məzmunu, məqsədi, qayəsi vardır».¹ 2) Hansı yaradıcılıq metoduna üstünlük verir. Məlumdur ki, Sovet ədəbiyyatında aparıcı və mütləq bir yaradıcılıq metodu vardı: sosialist realizmi. Mən də belə bir ideoloji donə bükülmüş realizmi qəbul etmirəm, amma bütün hallarda yazıçının öz yaradıcılıq üslubu, hadisələrə

1 Mir Cəlal. Klassiklər və müasirlər. Bakı, 1973, s. 69.

yanaşma tərzi, gizlin də olsa öz fikrini söyləmək xarakteri mövcuddur və Azərbaycan ədəbiyyatında M.Hüseyn, M.İbrahimov, S.Rəhimov, Mir Cəlal, Əli Vəliyev, İ.Əfəndiyev, İ.Şıxlı, V.Babanlı, İsa Muğanna və bu nəslə məxsus ədiblər dünya şöhrətli əsərlər qələmə aldılar. Unutmaq olmaz ki, bu yaradıcılıq metodu keçmiş əsrlərin ənənələrinə istinad etmiş, eyni zamanda onları müasir varlığa müvafiq zənginləşdirmiş və inkişafına səbəb olmuşdur. Sosialist realizminin əlindən almaq düzgün deyildir ki, həyatı analitik və poetik tərzdə qavrayır, bu cəhətilə cəmiyyəti inkişafda təsvir etmək tələbinə cavab verirdi. Sosialist realizmi praktikasında görmək çətin deyil ki, sənətkarın yaradıcılıq prinsipi həm üslub, həm də janr cəhətini inkar etmirdi və yeni konkret-tarixi məzmunla zənginləşdirirdi. Deməli, yazıçılarımız da müasir (yaşadıqları) tarixi dövrlərin hadisələrinə dərinlən nüfuz edirdilər. M.Hüseynin «Səhər» və «Yeraltı çaylar dənizə axır», M.İbrahimovun «Gələcək gün» və «Böyük dayaq», Mir Cəlalin «Dirilən adam» və «Təzə şəhər», Əli Vəliyevin «Budağın xatirələri» və «Gülşən», Əbülhəsənin «Dünya qopur» və «Tamaşa qarının nəvələri», İ.Şıxlının «Dəli Kür» və «Ayrılan yollar», İsa Muğannanın «Nəsimi» və «Yanar ürək» kimi fundamental əsərləri sosialist realizminin məhsullarıdır! Mir Cəlal «Dirilən adam» və «Açıq kitab» romanlarında tarixi və çağdaş hadisələrin bədii modelini yaratması məgər o deməkdir ki, ədib müxtəlif bədii cərəyanlardan, yaradıcılıq metodlarından bəhrələnməmişdir, bədii ifadə vasitələrinə meyl göstərməmişdir: Prozaik intonasiyadan, hadisələrə müəyyən yaradıcılıq dominantından uzaq olmuşdur. Bunlar isə həmin metodun ideya-estetik sanbalına dəlalət edir. Mənfi mənada maraq doğurur ki, son illərin bəzi tənqidçiləri sosialist realizminə total hücumlarla məşğuldurlar və nə demək istədiklərini anlamırlar. Sabir Əhmədli, Ə.Hacızadə, Ç.Ələkbərzadə, Anar, Ə.Əylisli, Elçin, İ.Məlikzadə, M.Süleymanlı və digər ədiblərimizin təqdir olunan nəsr nümunələrinin üstündən qələmmi çəkilməlidir. Məşhur rus ədəbiyyatşünası

V.I. Borşunovun haqlı fikrini oxucuların nəzərinə çatdırmaq istəyirəm: «Bəzi tənqidçilərimizin bizim müasir bədii mədəniyyəti bir tərəfdən öz istiqamətinə görə sadəcə olaraq heç də mütləq realist olmayan sosialist, digər tərəfdən isə sosialist realizmi incəsənətinə ayırmaları tamamilə süni mənə daşıyır».² 3) Sənətin həyata münasibəti məsələsinə yanaşması; bu iki anlayış bir-birindən ayrılmadığı kimi, bir-birini tamamlayır. İnsanın iztirabı və ölümü, sevinci və kədəri, xeyir və şərin mübarizəsi və s. bədii əsərlərdə epik-lirik təfərrüatını tapır. Sənət əlbəttə, insandan uca da dayana bilməz, yalnız sənətkar fantaziyası qələmlə, tişə ilə, fırça ilə insanı, varlığını «özününkü» edər.

Mir Cəlal bir yazıçı olaraq cəmiyyətin əxlaqi və ictimai istiqamətini görürdü, özü bu qatarın hansısa vaqonlarının birində əyləşmişdi. Mikro və makro mühitdə adamlarla ünsiyyət yaradırdı. Gənc nəslin elm, bilik alması və tərbiyəsilə müntəzəm məşğuldu. Bu «üçlük» yazığının bədii təxəyyülündə bu və ya başqa şəkildə inikasını tapırdı, məqsədin əsasında isə şəxsiyyətin inkişafı və formalaşması dayanırdı. Mir Cəlalin əsərlərində məhz insanların ətraf mühitə münasibətlərində psixoloji məqamların təsviri, insanın özünün dərkə üçün vacib keyfiyyətləri axtarıb qavraması; insanın bütün sferalarda öz-özünə bərabər olmaması – necə ki, Dünyanın rəzalətlərini anlaması – bu zamandan etibarən onun ikiləşməsinin başlanması. Belə bir fikri əlavə edərdim ki, keçmiş amorf deyil, hətta yatdığına deyə bilmərik. Xatirələr və qeydlər, çöküntü və köçürmələr, anımlar və arxivlər yığını varlığımızda yaşayır. Bu varlığımızı yenidən dünyaya gətirə bilərik, tarix də yenidən bizi «doğar», əvəzində gələcəyin izlərini, muxtariyyətimizi isbat edirik və nöqsanlarımızdan qurtulmaq üçün çırpına bilərik. Lakin keçmiş fikrimizdən, xəyalımızdan silməyi bacarmırıq, çün, gördüyümüz və düşündüyümüz – bunlar başımızda və qəlbimizdədir...

---

2 Вах: Методологические проблемы изучения истории русской Советской литературы, М., 1972, с. 174.

Bu tezis həqiqətdən gəlir: Mir Cəlal «Dirilən adam», «Açıq kitab» romanlarında, hekayələrində cəmiyyətdə, fərdi və şəxsiyyətlərarası davranışda – həqiqətin sosial-siyasi, əxlaqi-mənəvi, ideal-arzu statusunun mövcudluğu probleminin həllinə səy etmişdir. O, «əməl ahəngdarlığı» anlayışının mahiyyətindəki insanların konkret həyat şəraitini, yaşam tərzini onların geniş amalları ilə özlərini təkmilləşdirməsi zərurətindən yan keçməmişdir. Yaqub İsmayılov bu cəhəti düzgün qiymətləndirmişdir: «Dirilən adam» müəllifin həyatı dərk və əksətdirmə imkanlarını, bədii rənglərini üzə çıxaran bir romandır. Burada həyat həqiqəti, ictimai varlıq, insan səciyyələri və onların mahiyyəti, mövcud hadisə və vəziyyətlər ancaq realist qələmlə göstərilir. Təsvirlərdə realizmi bəzəyən və qanadlandıran romantika da, romantik boyalar da iştirak edir». Yaqub İsmayılov «Açıq kitab» haqqında da yüksək fikir söyləyir: «Açıq kitab» ziyalı mühiti, mürəkkəb həyat haqqında roman olsa da, yalnız o dairədə cərəyan edən müəyyən hadisə və mətləblərdə məhdudlaşmış qalmır».

Mir Cəlalda İnsan böyük hərfli obrazdır; o, öz azadlığında eksistensiya kimi transendensiya neməti görür; İnsan varlığının sərbəstliyi, özünüseymə obrazların özəyinə çevrilir və yeri gələndə personajlar öz şəxsi istəklərinə nail olurlar, xüsusilə, müharibə dövründə yazılması hekayələrin qəhrəmanları. Bir cəhəti vurğulayıram ki, Mir Cəlalin obrazları filosofluq etmir və özlərini intihara gətirib çıxarmırlar. Ədib ən kritik məqamlarda qəhrəmanını stress vəziyyətindən xilas edir. Əksinə, bu surətlər – insanlar yuxarıya darılmaqla öz işləri, cəmiyyətə təmənnəsiz xidmətlərlə böyüklərlə bərabərləşməklə mənəviyyatca yüksəlirlər – hətta ən sonda mənfi obrazlar öz günahlarını yumağa çalışır, ruhən təmizlənilirlər – katarsis onları «suya» çəkir. Bu, o demək deyil ki, Mir Cəlalin qəhrəmanlarında ehtiras, tələbat, mənəfe kimi maddi və psixoloji keyfiyyətlər yoxdur – xeyr – onlar şəxsiyyət kimi özlərini aparır, tədricən özlərini təmizləyirlər. Aristotelin: həyatın mənası, xoşbəxtlik və ən yüksək neməti – bu üç anlayışı öz-

lərində ehtiva edirlər.

Mir Cəlalin poetikasında şəxsiyyətin inkişafı və formalaşması problemi – insanın sosial, əxlaqi, fərdi şüara malikliyi, hadisələrə mövcud zamanın kontekstində yanaşılıb qiymətləndirməsi təmiz, təsirsiz nəsrin nümunəsidir və hər cür donkixotizmdən, neytralizmdən, hamletizmdən kənarında dayanır. Belə ki, oxucuların diqqətini xalqın ictimai əxlaqına, psixologiyasında yaşayan mövcud hisslərin və təsəvvürlərin irsiliyinə yönəlmişdir. Əlbəttə, ədəbi tənqidin bir fikri də maraq doğurur ki, dövr, zaman və məkan nəsrin, ümumiyyətlə, bədii ədəbiyyatın istiqamətinə – sosial və əxlaqi baxımdan həllinə rəvac verir və bu zəmindən sözüünü deyir. Məsələn, 30-cu illərdə yaranan nəsr əsərlərində əsas mövzu nöqtəsi sinfi mübarizə, savadsızlığın ləğv edilməsi, vətəndaş müharibəsi və s. məsələlərdir. Deməli, o illərin ədəbiyyatı o zamanın problemlərinin bədii həllinə üstünlük verirdi. Başqa yazıcılarımız kimi, Mir Cəlal əsərlərində bu problemləri qaldırsa da, insan xarakterindəki müdrikliyi, həqiqətpərəstliyi, əzmkarlığı... əks etdirmişdir. Bu gün həqiqətdir ki, mərhum xalq yazıçısı Bayram Bayramovun göstərdiyi kimi: «20-30-cu illərin nəsrini yarandı və bu sırada Mir Cəlalin rolu vardır?»

Azərbaycan nəsrinin çox yaxşı ənənələri olmuşdur və Mirzə Cəlildən, Ə.B.Haqverdiyevdən üzü bəri inkişaf etməkdədir. Nəsrimizdə bir əsas bədii keyfiyyət də konflikt və xarakterlə, fərdilik və tipikliklə şərtlənir və bunların vəhdətidir...

Mən Mir Cəlal nərsini belə bir ədəbi-tənqidi yanaşmadan, insana və insanlığa yanaşma meyarından nəzərdən keçirdim, təbii ki, imkanım baxımından...

Allahverdi Emiov,
professor, filologiya elmləri doktoru

MİR CƏLALIN YARADICILIĞINDA OBRAZLI İFADƏLƏR

1. O, mənə murdar cənazə kimi göründü.
2. Qarğalar yuvalarında oturub, qalayçı kimi sürtünər və səslənərdilər.
3. Tormozlar səsləndi, vaqon bizi arpa dənəsi kimi silkələdi.
4. Kərbalayının plov yeməkdən böyüyən ağzı elə geniş açılmışdı ki, oraya dolan yuxunu «yeddi gün, yeddi gecədə» ancaq həzm edə bilərdi.
5. Tağlar güllələnmiş igid kimi üzü üstə sərilmışdi.
6. Üzü qızardı, dodağı pörtdü, gözü bulandı, bəbəklərində, deyəsən ildırım çaxdı.
7. Tənəklər sağılmış qoyun kimi durub baxırdı... bir zingirə də üzüm qalmamışdır.
8. Qatar gəldi. Adamlar vaqondan töküldülər, qırılmış boyunbağı kimi yerə səpələndilər.
9. Sahil sularından qızıl sütunlar asılmış – dəniz bəzənmişdi.
10. Onlar qarğa kimi evin ortasında oturdular.
11. Qadın payız səması kimi tutulmuşdu.
12. Səslər sönüb uzaqlaşdı.
13. Bu sualdan qadının üzündəki təbəssüm küləkdən sönən bir şam kimi söndü, simasına qaranlıq çökdü, kirpikləri endi, gözlərini yerə dikmiş halda soyuq ah çəkdi...
14. Nazimə xalanın saçı ağarmış, qəddi bir qədər əyilmiş, səsi də boyu kimi alçalmışdı.
15. Qocanın simasını bulud kimi örtən təbəssüm birdən-birə dağıldı, sifəti yaz səması kimi açıldı.
16. Çubuğunun külünü yerə silkələyərək, dik-dik rəncbərin üzünə baxırdı. Tuluq büzməsi kimi büzüşük, qaralmış dodaqları-

nı çevirdi. Yandan düşmüş dişinin yerindən cırt atdı.

17. Çənəçi bel, burnu bıçaq sapı, saqqalını dovşan otlamış, zalımın bığ yerlərindən deyəsən siçan quyruğu sallanır. Çənəsinin yanları dağ suda pörtdənmiş kimi işım-ışım işıldayır, yanğında il yarası, qırışıqlar, çal-çarpaz cizgilər arasında бүрüşmüşdü.

18. Zərif, qısa və ipək libaslı, daş-qaşlı xanımlar mum kimi əriyib, sanki kişilərin ağzına tökülmək istəyirdilər.

19. Elə bir yerdə danışılan sözləri qoz kimi ovuc-ovuc dama tullayırdılar.

20. O, balıq yağı içən uşaqlar kimi üzünü turşutdu.

21. Çıraqlar söndü. Ev-eşikdə hərəkət kəsildi. Yuxu ağır ehtiyac kimi qara qanadları ilə evlərə qondu. Kainat yumulu gözlərlə doldu.

22. İri, qara dodaqları lobyaya oxşayırdı.

23. Qədir... yavaş və heyran kimi yeriyirdi.

24. Ələkbərdə ərik qurusu kimi meyxox bir duyğu oyanırdı. O, yuxulu kimi dal tərəfə ləngər salırdı.

25. Həkim onun bənizini, kiçilmiş üzündə böyük görünən gözlərini, incəlmiş boğazını, qanı qaçmış, qurumuş dodaqlarını görəndə yazığı gəldi.

26. Qadın dinmədi. Dağılmış və gur saçları alnından öaxan gözlərilə sanki nəsə deyirdi. Qaşları çatılmış, sifəti sillə dəymiş kimi qızarmışdı. Enmiş köksündən, qalxmış çiyinlərindən, damarlar atmış boğazından, müvazi xətlərlə doğranmış alnından məlum idi ki, bu nələr yaşamış, nə iztirablar keçirmişdir.

27. Onun iri və uzun gövdəsi, at kimi yerışı vardı. Enli və dəyirmi üzündə şübhəli bir keçmiş oxunurdu. İlk baxışda bıçaq tiyəsi kimi işıldayan nazik, qara hörükləri nəzərə çarpırdı.

28. Onlar çox rəsmiyyət və ehtiramla içəri girdi, qarğa kimi evin oratsına qonub oturdular.

29. Nəzirə altdan yuxarı pişik balası kimi, qardaşını marıtlayırdı.

30. Qadın məhrum bir səslə deyirdi...

31. İri, açıq, dairəvi çöhrəsi, gülər üzü, çatma qaşları, oynaq, iri qara gözləri vardı. Sanki bu gözlər oxumaqdan çox məktəb uşaqlarının hərəkətini, duruşunu, oturuşunu izləmək, diqqət altına almaq üçün həmişə geniş açılır, hər şeyi əhatə etmək istəyirdi.

32. Ədalət həyəcan və sevincdən qıgılıcım saçan gözlərini tez-tez yumub açır, müəlliməsinin gəlib-getdiyi yollara həsrətlə baxırdı.

33. Ətbala quş qanadlar altında pərvəriş tapan kimi, sən də isti ana qucağına sığınır, bütün dünyanın səadətlərini bu doğma yurdda tapırsan.

34. Ütölmüş kəllə kimi qupquru və bozsifət bu şahid Telli oğlu Rza idi.

35. İndi qadının gözündə nə çiçəkli çöllər, nə ətirli yamaclar, nə şırıltılı sular, nə təbiət, nə bahar var idi. İndi onun gözündə «zalım fələyin» səssiz dönən ağır, amansız çarxı var idi. Bu çarx hərləndikcə Məsməyə yeni bir kasa zəhər gətirirdi.

36. Bütün ömrü Məsmənin gözündə ağır matəm dəsgahı kimi hərləndi.

37. Şirin yuxuya getmiş körpənin pul kimi isti yanağı atanın soyuq dodağına toxundu.

38. Əntiqənin səsi qüssəli dağlara düşəndə biçinçilər dinşiyib heyran-heyran qulaq asırdılar.

39. Ağ gərdənə dalğa-dalğa tökülən qara zülfünə, alma yanağına, qələm qaş altında badam gözlərinə bir baxan həsrət çəkərdi.

40. Cavan oğlan sanki göylərə səpdiyi, yaz küləyinə verdiyi mahnıları ilə sinəsini boşaltdı, özündə bir yüngüllük hiss etdi.

41. Tatar quldurlara təslim olan qorxulu yolçular kimi qollarını geniş açdı.

42. Sonanın əsəbləri gizildədi, bütün vücudu titrədi. Dəhşətli təsəvvürlər az qala onun dizini qatlayıb yıxmaq, məğlub etmək istəyirdi.

43. Bahar gəlib-gedənə baxır, çay verməyə məşğul olan yumru, araqçınlı kişidən gizlənmək üçün daha da kiçilmək, bir kömür parçası olub közə qoyulmaq, qızmaq istəyirdi.

44. Qüssə Sonanı kitab kimi bükmüş, ocaq kimi söndürmüşdü.

Hazırladı: Allahverdi Emioy,
professor, filologiya elmləri doktoru

MİR CƏLAL, YAXUD ƏDİBİN İDEALLARI

Ədib deyəndə o ədəbiyyat adamı başa düşülür ki, qələmindən çıxan hər söz milli ədəbi zövqün inkişafına xidmət elədiyi kimi, hər fikir, mülahizə, mühakimə də millətin intellektual tərəqqisinə təkan versin. Və hər bir böyük ədib, eyni zamanda, öz xalqının mütəfəkkiri olduğundan onun idealları zaman-zaman vətənin qabaqcıl övladlarının şəxsində mənimsənilərək bütövlükdə millətin mənəvi sərvətinə, özünüdərək (və özünütəsdif!) enerjisinə çevrilir.

Azərbaycan xalqının XX əsrin sonlarında qazandığı müstəqillik, heç şübhəsiz, bir neçə yüzillik tarixi olan milli azadlıq ideallarına, bu idealların həyata keçirilməsi uğrunda aparılmış ardıcıl mübarizələrə əsaslanır. Və həmin idealların təmərəküləşib daha məqsədyönlü xarakter almasında, bu və ya digər dərəcədə kütləviləşib ümumxalq səciyyəsi daşmasında XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq sürətlənən ictimai-siyasi, mənəvi-mədəni və ideoloji proseslər xüsusi rol oynamış, öndə gedərək xalqa doğru yol göstərmək missiyasını mütəvaze bir məsuliyyətlə yerinə yetirən ziyalı-mütəfəkkirlər yetişmişdir ki, onlardan biri də böyük ədibimiz Mir Cəlal Paşayev olmuşdur.

Mir Cəlal öz taleyi ilə Azərbaycanın Şimalı ilə Cənubunun ümummilli bütövlüyünün təbii simvoludur...

1908-ci ilin aprel ayının 26-da Cənubi Azərbaycanın Əndəbil kəndində dünyaya gəlmiş, lakin dövrün təlatümləri (və özünün taleyi) onu hələ uşaq yaşlarında Şimali Azərbaycana - Gəncə şəhərinə gətirib çıxarmışdı. 1920-ci illərdə Gəncədə orta, orta-ixtisas təhsili almış, bir neçə il müəllim-məktəb direktoru işləmiş, 1930-1932-ci illərdə Qazan Pedaqoji İnstitutunun Dil-ədəbiyyat fakültəsində oxuduqdan sonra Bakıya qayıdaraq Azərbaycan Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutunun aspiranturasına daxil olmuşdur.

1930-cu illərdə Mir Cəlal həm publisist, həm yazıçı, həm

də ədəbiyyatşünas- alim kimi məşhurlaşmış, ali məktəblərdə dərs demiş, maraq dairəsinin (və yaradıcılıq imkanlarının) genişliyini əks etdirən «Sağlam yollarda» (1932), «Boy» (1935), «Dirilən adam» (1935), «Bostan oğrusu» (1937), Axundun iş-təhası» (1938), «Gözün aydın» (1939), «Bir gəncin manifesti» (1940), «Füzulinin poetik xüsusiyyətləri» (1940) və s. kitabları nəşr olunmuşdur.

Mir Cəlal yaradıcılığının (və milli ideal axtarışlarının) ikinci dövrü 1940-cı illərin əvvəllərindən başlayıb 1950-ci illərin sonlarına qədər davam edir. Və bu illərdə o, əvvəlki dövrdəki yaradıcı fəaliyyət çoxşaxəliliyini daha da dərinləşdirib mükəmməlləşdirir, «Xalqın ürək sözü» (1941), «Vətən hekayələri» (1942), «Vətən» (1944), «Həyat hekayələri» (1945), «Yaşadıklarım» (1948), «Təzə şəhər» (1951), «Sadə hekayələr» (1955), «Seçilmiş əsərləri» (I cild, 1956; II cild, 1957), «Yolumuz həyanadır» (1957), «Füzuli sənətkarlığı» (1958) və s. kitablarını nəşr etdirməklə müasir milli ədəbi, elmi və ictimai fikrin canlı klassiklərindən biri kimi böyük nüfuz qazanmış olur.

1947-ci ildə müdafiə etdiyi «Azərbaycanda ədəbi məktəblər» mövzusunda doktorluq dissertasiyası isə vəfatından çox sonra (2004) T.Mütəllibov tərəfindən yayımlanmışdır.

Və görkəmli ədibin həyatının, yaradıcılığının üçüncü dövrü 1960-cı, 1970-ci illəri əhatə edir ki, həmin illərdə bu gün «Mir Cəlal müəllimin kafedrası» adlanan ADU (indiki BDU) Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasına rəhbərlik etmiş (1961-1978), əməkdar elm xadimi adına (1969), bir sıra dövlət mükafatlarına, orden-medallara layiq görülmüş və «İnsanlıq fəlsəfəsi» (1961), «Xatirə hekayələri» (1962), «Gülbəsləyən qız» (1965), «Seçilmiş əsərləri» (I cild, 1967; II cild, 1967; III cild 1968; IV cild, 1968), «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» (1969, F.Hüseynovla), «Ədəbiyyatşünaslığın əsasları» (1972, P.Xəlilovla), «Şəfəqdən qalxanlar» (1972), «Klassiklər və müasirlər» (1973), «Silah qardeşləri» (1974), «Dağlar dilə gəldi» (1978) və s. kitabları işıq

üzü görmüşdür.

Mir Cəlal yaradıcığının, eləcə də milli ideal axtarışlarının dövrləri həm də ümumən Azərbaycan ictimai fikrinin müvafiq dövrlərinə uyğundur ki, bu, heç şübhəsiz, mütəfəkkir ədibin taleyinin mənsub olduğu xalqın taleyi ilə nə qədər bağlı olmasının bilavasitə təzahürüdür.

O, yaradıcılığa publisistika ilə başlamış, xüsusilə 20-ci, 30-cu illərdə «yeni həyat» uğrunda «bütün cəbhə boyu» qızğın ictimai- siyasi mübarizənin gənc intellektuallarından olmuşdur. «Lenin komsomolu»nun önündə gedən bu «intellektual»lar, bir tərəfdən, sosializm quruculuğunun ideoloji əskərləri idilərsə, digər tərəfdən də, milli dilin, ədəbiyyatın, tarixin (ümummillilik ruhu!) təəssübkeşləri olmaqla əmin idilər ki, sosializm - «yeni həyat» Azərbaycan xalqına işıqlı gələcək vəd edir. Və kommunist ideologiyasının, demək olar ki, tamamilə iflasa uğradığı, bu ideologiyanın «şah əsəri» olan Sovetlər Birliyinin dağıldığı müasir dövrdə belə, nə qədər paradoksal görünsə də, həmin gənclərin ideallarına, eləcə də bu idealları uğrunda mübarizələrinə haqq qazandırmaq lazım gəlir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, hələ XIX əsrin əvvəllərindən Azərbaycanın həm Şimalında, həm də Cənubunda cücərməyə başlayan, həmin əsrin ortalarından etibarən tədricən bütöv bir hərəkata çevrilən, XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərindən isə ciddi siyasi-ideoloji mahiyyət kəsb edən milli özünüdərk (və müstəqillik) hərəkatı özünün müxtəlif tərəflərilə bilavasitə varisliyini bu ideallarda, bu mübarizələrdə (və bu intellektual gənclikdə!) davam etdirməyə məhkum idi... Əgər 20-ci, 30-cu illərdə formalaşmış (və kifayət qədər nüfuzlu şəxsiyyətlərlə təmsil olunan) həmin ziyalılar nəslə olmasaydı, Azərbaycan xalqının sonrakı onilliklərdəki ictimai-siyasi (və ideoloji) taleyinin necə olacağını təsəvvür etmək, görünür, o qədər də çətin olmazdı.

20-ci illərdə müxtəlif mətbuat orqanlarında aktual mövzularda analitik məqalələri çap ediləndə Mir Cəlal, təbii ki, çox

gənc idi. Ancaq həm sürətlə qazandığı şəxsi həyat təcrübəsinin qeyri-adi zənginliyi, həm fitri dünyagörüşü (və yaradıcılıq istedadı), həm də əlinə qələm aldığı ilk illərdən rəhbər tutduğu peşəkarlıq məsuliyyəti onun yazılarının istər ideya-məzmununa, istərsə də ifadə-üslubuna əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Mir Cəlalin elə ilk gənclik illərində formalaşmağa başlayan milli ideallarının əsasında mənsub olduğu xalqın hərtərəfli inkişafı, müasir dünyanın heç bir xalqından geri qalmaması, mövcud potensial imkanlarına dayanaraq ən müxtəlif sahələrdə tezliklə tərəqqiyə nail olması kimi kifayət qədər aydın, zahirən hətta sadələvh görünə biləcək bir konsepsiya dayanır. Lakin nəzərə alsaq ki, bu konsepsiyanın (ümumilikdə isə idealların!) «həyata keçirildiyi» 20-ci, 30-cu, eləcə də 40-cı, 50-ci illərdə nə faciələr baş vermiş, milli ruhlu ziyalıların başına hansı oyunlar gəlmişdir, onda məlum olur ki, məsələ nəinki sadədir, əksinə, təsəvvür edildiyindən də çox-çox mürəkkəbdir.

Etiraf olunmalıdır ki, Azərbaycan xalqı 20-ci, 30-cu illərə, Şərq və ya Qərb ənənələri ilə yetişmiş tək-tək dünyəşöhrətli dahilərini nəzərə almasaq, bütövlükdə orta əsrlər həyat (və təkəkkür!) tərzilə gəlib çıxmışdı. Ona görə də çoxlarının nəinki dünyadan, heç Mirzə Fətəli, Həsən bəy Zərdabi, Əli bəy Hüseynzadə, Mirzə Cəlil, Sabir, Hüseyn Cavid, Məhəmməd Hadi, Nəriman Nərimanov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Əhməd bəy Ağayev, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə kimi yeni dünyagörüşlü milli ziyalılardan da xəbəri yox idi. Sovet hakimiyyəti isə ölkədə ana dilində məktəblər açır, hər kəsə təhsil verir, get-gedə həddini aşıb ateizmə gəlib çıxsa da mövhumatın qarşısını alır, nəticə etibarilə üzərinə millətçilik damğası vursa da ilk mərhələlərdə milli şüurun inkişafına təkən verirdi.

Və bu paradoksal inkişaf Azərbaycan xalqını uzun illər «müstəqillik»lə «qeyri- müstəqillik» arasındakı hansısa «qeyri- müəyyən bir zaman»da saxlasa da, həqiqi müstəqillik eşqinin odunu söndürə bilmədi. Əksinə, kütləvi savadlanma, ölkədə

istər orta, istərsə də ali təhsil imkanlarının o vaxta qədər görünməmiş sürətlə (və miqyasda) genişlənməsi, elmin, mədəniyyətin, hər sahədə müasir texnologiyaların inkişafı, mövcud (və məlum) ideoloji təzyiqlər davam etsə də, milli idealların daha mükəmməl şəkildə təzahürü üçün ciddi (və kütləvi) intellektual zəmin hazırladı. 20-ci, 30-cu illərin gəncləri olan Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Əli Vəliyev, Süleyman Rəhimov, Mehdi Hüseyn, Mirzə İbrahimov, İlyas Əfəndiyev... kimi Mir Cəlal da 40-cı, 50-ci, eləcə də 60-cı, 70-ci illərdə azərbaycançılıq ideologiyasının sağlam əsaslarda yenidən təşəkkülünə, müəyyən diplomatik mübarizə təcrübəsi qazanmasına həlledici təkan verdilər.

Mir Cəlalin milli ideallarını ideya-məzmun tərkibi və ya strukturu etibarilə təsnifə cəhd etsək, diqqəti ilk növbədə cəlb edən (və böyük ədibin yaradıcı dünyagörüşündə daha mühüm yer tutan) mətləblər aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) milli tərəqqi;
- 2) milli müstəqillik;
- 3) Azərbaycanın Şimalı ilə Cənubunun milli- mənəvi bütövlüyü;
- 4) milli mədəni irsə sahiblik;
- 5) milli dilin saflığı;
- 6) milli ailə ukladının qorunması;
- 7) gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi.

Əlbəttə, bunlar Mir Cəlali düşündürən (və uğrunda bütün həyatı boyu ardıcıl mübarizə apardığı) ideya-mətləblərin hamısı deyil, ancaq göründüyü kimi, çox geniş bir sahəni əhatə etməklə vətənpərvər (və insanpərvər-humanist) bir mütəfəkkirin milli maraq dairəsini təsəvvür etməyə imkan verir.

Nizami CƏFƏROV,
Akademik, Milli Məclisin üzvü

YAZIÇI ŞƏXSİYYƏTİ: SƏMİMİYYƏT VƏ CƏSARƏT...

1972-ci ildə o zaman yeganə universitet olan Azərbaycan Dövlət Universitetinin Filologiya fakültəsinə qəbul olundum. Avqustun 31-də dərslərimin hansı növbədə başlanmasını öyrənmək üçün universitetə gəldim. O zaman Filologiya fakültəsi indiki İqtisad Universiteti binasının ikinci mərtəbəsində idi. Dekanlığa çatanda artıq cədvəlin asıldığını gördüm. Yaxınlaşıb cədvəli yazanda «Ədəbiyyatşünaslığın əsasları» fənnindən müəllimimizin Mir Cəlal olduğunu bildim.

Sevincimin həddi-hüdudu yox idi. Hələ orta məktəb illərində «Dirilən adam», «Bir gəncin manifesti» kimi əsərlərini sev-sevə oxuduğum yazıçı mənə dərs deyəcəkdi. Mir Cəlalin simasında mən ilk dəfə canlı yazıçı gördüm və bu ən yaxşı yazıçı obrazı kimi birinci kursdan əbədi olaraq yaddaşıma çökdü. Mir Cəlal müəllim bizə həyatdan, mürəkkəb və qorxunc 20-ci illərdə yazıçıların taleyindən çox maraqlı olaylar danışmışdı. «Ədəbiyyatşünaslığın əsasları» haqqında dediyi iki cümləni heç unutmadım. Bu gün də ədəbiyyat nəzəriyyəsi fənnindən BDU-da müəhazirə oxuyarkən dərsi Mir Cəlal müəllimin 48 il bundan əvvəl dediyi o cümlələr ilə başlayıram: «Elm də, sənət də hər ikisi məfkurədir. Elm faktlarla, sənət obrazlarla düşünür». Mən 2012-ci ildə çap olunmuş «Ədəbiyyat nəzəriyyəsi» dərsliyimi yazanda başa düşdüm ki, ədəbiyyat nəzəriyyəsi mahiyyət etibarilə bu iki cümlədə ifadə olunan fikirlərdən ibarətdir. Mir Cəlal müəllim bu cümlələri deyib gedirdi, bizə düşünmək imkanı yaradırdı.

O zaman bizə kurs işi yazmaq tapşırılırdı. Teatra xüsusi maraq göstərdiyimə görə Dram Teatrında səhnələşdirilən «Mənzi-liniz mübarək» tamaşası haqqında kurs işi götürdüm. Savadlı görünmək üçün həddindən artıq qəliz cümlələrlə yazdığım kurs işini auditoriyada oxudum. Mir Cəlal müəllim tribunaya yaxın-

laşıb özünəməxsus tərzdə qolumdan tutdu və dedi: «Qardaş, bunu adam dilində yazı bilməzdin?». Mən böyük yazıçı, ciddi ədəbiyyatşünas, mehriban və tələbkar pedaqoq Mir Cəlal Paşayevdən adam dilində - yəni sadə və dərin yazdığı öyrəndim, bu gün o zamanın Mir Cəlal yaşında (1972-ci ildə onu 64 yaşları var idi) olanda da mən onu həm bədi, həm də elmi əsərlərindən öyrənirəm.

Dünyanın ən böyük şəxsiyyətlərindən olan I Pyotrun üzüyündə bu sözlər yazılmışdı: «Mən şagird rütbəsindəyəm, həmişə özümə müəllim axtarıram...».

Mir Cəlal düz yetmiş il yaşadı - 1908-1978. 1920-ci ildə Azərbaycanda bolşevik əbəli rus-daşnak işğalı başlayanda onun 12 yaşları var idi. Beləliklə, onun bütün fəaliyyəti Azərbaycanda sovet kommunist döənəminə təsadüf edir - 58 il bu totalitar rejim dövründə, təxəyyülü, sosialist realizminin, basıncına məruz qalmış Mir Cəlal «Bir gəncin manifesti»ndəki ananın dediyi kimi - «İtə ataram, yada satmaram» prinsipi ilə yazıb yaratdı və sovet yazıçısından daha çox sovet dövrünün milli Azərbaycan yazıçısı oldu.

Ədibin «Dirilən adam» romanı, ilk sovet romanlarından - «Şamo»dan (Süleyman Rəhimov), «Yoxuşlar»dan (Əbülhəsən) fərqli olaraq 30-cu illər rus sovet romanları - F. Qladkovun «Sement», Furmanovun «Çapayev», A.Serafimoviçin «Dəmir axın» romanları tərzində, onlara bənzər modeldə yazılmamışdır. «Dirilən adam» milli epik ənənələrə söykənirdi. Bu əsərdə daha çox bizim dastanların, nağılların, əfsanələrin ruhu duyulmaqdadır. Əsər «proletar ədəbiyyatı» sxeminin hüdudlarına sığmırdı. Müəllif böyük cəsarətlə və ustalqla, sosializm rejiminə məhəl qoymadan inqilabdan əvvəlki dövrün ziddiyyətlərini realistcəsinə təsvir edir, təxəyyülün gücü ilə epoxanın tarixi mənasını açırdı. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu əsər yazılarda müəllifin 26 yaşları var idi. Bu yaşda adamlar əsgərlikdən ata-anasına məktub yazmağı bacarmır, çətinlik çəkirlər. «Dirilən adam»dakı bəzi

ziddiyyətlər Mir Cəlalin realizmindən - hər şeyi olduğu kimi təsvir etməsindən irəli gəlir. Bu dövr özü zəngin və ziddiyyətli idi. Əsər 1919-cu il hadisələrindən bəhs edirdi... Mirzə Ələkbər Sabirin taleyinə həsr olunmuş «Yolumuz haynadır» (1952-1957) romanı da mürəkkəb və ziddiyyətli XX əsrin əvvəllərinə, ədibin uşaqlığının keçdiyi 1908-1911-ci illərə üz tuturdu. Əsərin birinci variantının tənqiddə məruz qalması da ziddiyyətlərin tarixi xarakterinin hələ kifayət qədər aydınlaşdırılmaması idi. Ümumiyyətlə, Mir Cəlalin ikinci dəfə - sovet rejiminin totalitar ideologiyasının kəşakəs vaxtı yasaq edilmiş müsavət dövrünə, xalqın bu illərdəki tarixi taleyinə müraciət etməsi, H.Z. Tağıyev, Əli bəy Hüseynzadənin adlarını gündəmə gətirməsi yazıçıdan böyük cəsarət tələb edirdi. «Əsərin qiymətli cəhətlərindən biri də budur ki, burada inqilabçılara, şüurlu fəhlə obrazları yaratmağa heç bir təşəbbüs edilməyib» (Nurlana Əliyeva).

Mir Cəlal ağır, sanballı bir şəxsiyyət kimi yaşayıb, 3 çətin və şərəfli istiqamətdə səmərəli fəaliyyət göstərib: doğma xalqının sevimli yazıçısı, istedadlı nəzəriyyəçi ədəbiyyatşünas və görkəmli, qayğıkeş pedaqoq!

Mir Cəlalin böyük müasiri, ədəbiyyatşünaslığımızın klassiki Abdulla Şaiq deyirdi: «Mən yazıçılığımıza görə müəllimliyimə borcluyam». Bu sözləri Mir Cəlal müəllimə də aid etmək olar. O, Gəncə Pedaqoji Texnikumunu bitirib Gədəbəydə əvvəlcə müəllim, sonra məktəb direktoru işləyib. 1930-1932-ci illərdə Kazan Şərq Pedaqoji İnstitutunda təhsil alıb. 1961-ci ildən ömrünün sonuna kimi - 17 il ADU-da indi onun adını daşıyan Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri olub. (Xoşbəxtəm ki, əmək fəaliyyətimin son 3 ili mən həmin kafedranın müəllimi olmuşam).

Mir Cəlal 1928-ci ildən başlayaraq yarım əsr qiymətli əsərlər yazıb. Onun hekayələri - «Kağızlar aləmi», «Anket Anketov», «Təzə toyun nəzakət qaydaları», «Bostan oğrusu», «Mərkəz adamı», «Kəmtərovlar ailəsi», «Kərpic məsələsi», «Yollar»,

«Anaların üsyanı», «Qan qardaşı», «Boz adam», «Axşam səfəri», «Snayper», «Mərcan nənə» və s. bu janrın Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələridir. Sadəlik, aydınlıq və lirizm bu yumoristik hekayələrin bədii fəlsəfi məziyyətləridir.

Azərbaycan ədəbiyyatında hekayə yazmayan yazıçı yoxdur. S.Rəhimov, Ə.Vəliyev, M.Hüseyn, İ.Şıxlı, İ.Əfəndiyev, Anar, Elçin ədəbiyyatımıza qiymətli hekayələr bəxş ediblər. Lakin, fikrimizcə, ədəbiyyatımızda hekayənin 4 ustası var: Mirzə Cəlil, Ə.Haqqverdiyev, Y.V.Çəmənəminli və Mir Cəlal! Onların hekayələri klassik hekayənin qızıl fondunu təşkil edir. Mir Cəlal ədəbiyyatımızı XX əsr oxucusunun milli bədii sərvəti olan romanlarla zənginləşdirib. «Dirilən adam» (1934), «Bir gəncin manifesti» (1939), «Yolumuz hayandır» (1952), «Açıq kitab» (1952), «Təzə şəhər» (1950), «Yaşlılarım» (1952)... Yazılma tarixlərindən də göründüyü kimi, Mir Cəlal 1950-ci ilə qədər iki roman yazmışdı. M.F.Axundzadə kimi, onun da romanlarının tarixi 50-55-ci illəri əhatə edir. Qırxıncı illərdən elmi yaradıcılıqla məşğul olmuş, 1940-cı ildə «Məhəmməd Füzulinin poetik xüsusiyyətləri» mövzusunda namizədlik, yeddi il sonra, 1947-ci ildə «Azərbaycanda ədəbi məktəblər» mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir. Sonralar «Cəbhə hekayələri» adı altında çap olumuş müharibə dövrü silsilə hekayələrini yazmışdır.

Mir Cəlalin namizədlik işi Füzuli haqqında ilk monoqrafik tədqiqat idi. Bu əsər «Füzuli sənətkarlığı» adı ilə on dəfə çap olunub. Ona görə ki, bu, dahi şair haqqında ən sanballı məxəz idi və 40-cı illərdən bəri hər onillikdə Azərbaycan elmi mühiti müasirliyinə görə ona ehtiyac duyub. Bu monoqrafiya hər cür konyunkturadan uzaq, ciddi elmi təfəkkür, aydın konsepsiya ilə yazılmışdı. O, gələcək tədqiqatçılar üçün klassik irsi tədqiq etməyin bir nümunəsi, etalon, milli füzulşünaslığın başlanğıcı oldu. Kafedra müdiri işlərkən o, universitet təhsilinin dərsliyə olan ehtiyaclarını nəzərə alaraq, Azərbaycan klassikləri M.F.Axund-

zadə, C.Məmmədquluzadə, «Molla Nəsrəddin məktəbi», «Mirzə Ələkbər Sabirin sənət dünyası» və s. əsərlərini yazdı. «Mirzə Cəlilin realizmi» monoqrafiyası və sevimli tələbəsi, professor Firudin Hüseynovla birlikdə yazdıqları «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» adlı fundamental dərslik, Mikayıl Rəfilinin «Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları» (1958) kitabından sonra 70-ci illərdə professor Pənah Xəlilovla müştərək yazılmış «Ədəbiyyatşünaslığın əsasları» dərsliyi ədəbiyyatşünaslığımızın nəzəri arsenalını zənginləşdirən əsərlər oldu.

XX əsrdə tənqidi məqalə yazmayan yazıçı yoxdur. Ədiblərimiz dəyərli hekayə povest və romanlarla bərabər, ədəbi mühitdə ba? verən proseslər, mədəni ictimai məsələlər barədə məqalələr yazıb, tənqidçi kimi öz mövqeyini bildirmişlər. S.Rəhimovun «Yazıçı və həyat», R.Rzanın «Mənim fikrimcə», M.Rahimin «Xalqın istəyincə» kitabları yazıçı tənqidinin maraqlı nümunələridir. Lakin elə yazıçılar da var ki, onlar bədii yaradıcılıqla paralel tənqid və ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti göstərmiş, bəziləri elmi dərəcə də almışlar: akademiklər M.İbrahimov, B.Vahabzadə, yazıçı M.Hüseyn, professor Elçin Əfəndiyev və professor Mir Cəlal Paşayev belə sənətkarlardandır. Onların bədii yaradıcılığı ilə nəzəri tənqidi fəaliyyəti təxminən eyni səviyyədədir. Bu gün də müasirliyini saxlayan «XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı» dərsliyi bir neçə nəsil tələbənin filoloq kimi yetişməsində mühüm rol oynamışdı. Əsər nəzəri tarixi planda düşünülmüş, tarixi kontekst nəzərə alınmaqla tənqidçi təfəkkürü ilə yazılmışdır. Adətən, ədəbi tarixlər üçün xarakterik olan akademik üslubda yox, çevik və anlaşıqlı dildə qələmə almışdır. Burada həm Mir Cəlal müəllimin sadə və aydın üslubu, həm də F.Hüseynovun müasir düşüncəsi təhlillərə aydınlıq və müəyyənlik gətirir. Diqqət daha çox, qalmaqallı fəqət zəngin XX əsrin tarixi kontekstinə ayrılır. Dərsliyin birinci fəslinin mətbuata həsr olunması təsadüfi deyil. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanda Milli Mətbuatın intibah, milli özünüdərk dövrü idi: «Kəşkül»,

«Kaspi», «Molla Nəsrəddin», «Füyuzat», «Həyat» və s. orqanlarla birlikdə onlarca qəzet və məcmuə «Əkinçi»nin açdığı yolla gedirdi. Dərsliyin «Demokratik ədəbiyyat» adlanan ikinci fəslə C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, Ə.Haqqverdiyev, Ə.Nəzmi, M.S.Ordubadi, Ə.Qəmküsar, M.Möcüz, B.Abbasızadə yaradıcılığına, «Realist maarifçi ədəbiyyat» adlanan üçüncü fəsil S.S.Axundov, Ü.Hacıbəyli, A.Şaiq, S.M.Qənizadə, R.B.Əfəndiyev, Y.V.Çəmənşəminli, İ.Musabəyov, M.Zeynalabdinin həyat və yaradıcılığına, dördüncü - «Romantik ədəbiyyat» hissəsi M. Hadi, H.Cavid, A.Səhhət, A.Divanbəyovlu irsinə, «Ədəbiyyatşünaslıq» adlanan beşinci fəsil isə F.B.Köçərbəyliyə həsr olunub. Beləliklə, əsərdə XX əsrin 22 yazıçısı haqqında elmi və nəzəri tarixi məlumat verilir.

Mir Cəlal adı alimlərdən deyildi. O, sadə, təvazökar, sabit və səbirlə təbiəti, genişmiqyaslı istedadı ilə seçilən ustad idi. O, qüvvətli ədəbiyyatşünaslıq məktəbi formalaşdırmağa nail oldu: AMEA-nın müxbir üzvü Təhsin Mütəllibov, professorlar Xəlil Əlimirzəyev, İnayət Bektəşi, Camal Əhmədov, Vaqif Vəliyev, Abdulla Abbasov, Xalq şairi Nəriman Həsənzadə Mir Cəlal məktəbinin görkəmli nümayəndələridir. Bu məktəb universitetdə filoloji təhsili yüksək səviyyədə saxlayırdı...

Mir Cəlalin vəfatından 42 il ötür. Zaman ondan uzaqlaşdıqca o, bizə daha da yaxınlaşır, doğmalaşır. Mir Cəlal müəllim haqqında bu qeydləri yazarkən 1972-77-ci illər universitetdə mənə dərslər demiş müəllimlərimi bir-bir ehtiramla xatırladım: Mir Cəlali, Abbas Zamanovu, Muxtar Hüseynzadəni, Ağamusa Axundovu, Səlim Cəfərovu, Yusif Seyidovu, Qulu Xəlilovu, Şamil Qurbanovu, Azad Nəbiyevi, Əmirxan Xəlilovu, Vaqif Vəliyevi, Abdulla Abbasovu, Təhsin Mütəllibovu, Nadir Məmmədovu...

Mir Cəlalin doğum günü ərəfəsində və universitetin yüz illik yubileyi tamam olan bir vaxt bu xatırlama tarixi bir zərurət idi.

Nizaməddin Şəmsizadə,
professor, filologiya elmləri doktoru

TARİX BÖYÜK SƏNƏTİN XEYRİNƏ İŞLƏYİR

Bakı Dövlət Universitetinin 100 illiyinin ölkə miqyasında qeyd edildiyi bir zamanda vaxtilə bu ali təhsil ocağının başında duran, indi tarixə çevrilmiş işıqlı insanları yada salmaq bizim mənəvi borcumuzdur. Universitetin tarixini yaradanlar mədəniyyətimizin, mənəvi dəyərlərimizin rəmzidirlər. Zaman keçdikcə bu insanların da dəyəri artır, onlar bu günün, müasir zamanənin mənəvi mühitində iştirak edirlər.

Bakı Dövlət Universitetində mənəvi iqlim yaradan nurlu şəxsiyyətlərdən biri də professor Mir Cəlal olub. Müasirləri, xüsusən tələbələri onun adını bəlağətli epitetlər qoşmadan, böyük səmimiyyətlə, sağlığında olduğu kimi indi də sadəcə Mir Cəlal müəllim kimi xatırlayırlar. Biz tələbə olanda Mir Cəlal müəllim filologiya fakültəsində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri idi. Birinci kursda bizə ədəbiyyatşünaslıq fənnindən dərs demişdi. Ondan əvvəl - məktəbdə oxuyanda isə Mir Cəlal müəllimi nasir kimi tanıyırdıq...

İndi Mir Cəlal müəllimin haqqında çox yazılır, onun barəsində müxtəlif auditoriyalarda və müxtəlif səviyyələrdə ətraflı danışılır, onun yaradıcılığı müxtəlif aspektlərdən tədqiq edilir. Mənə elə gəlir ki, Mir Cəlalin şəxsiyyətinə və yaradıcılığına marağın güclənməsinin müəyyən obyektiv və subyektiv şərtləri ilə bərabər, əsaslı ciddi bir səbəbi də var. Mir Cəlali tarixin və insanların yaddaşında yaşadan, müdrik bir mütəfəkkir, yazıçı, alim və müəllim kimi adını gündəmdə saxlayan, yaradıcılığını geniş müzakirə obyektinə çevirən ən obyektiv amil ədibin yaradıcılığının müasirliyi, günümüzlə və dövrümüzlə səsləşməsi, zamanın ədəbi və ictimai realıqları müstəvisində təzə və mükəmməl görünməsidir.

Azərbaycan ədəbiyyatında Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənəmli kimi söz us-

ta-ların-dan son-ra, xüsusi-lə hekayə jan-rının yeni səviyyəyə çatma-sında Mir Cəlalın ayrı-ça yeri var.

Mir Cəlalın yaradıcılığı üçün zamanın sınağından uğurla çıxan ən «diri» janr da hekayədir. Hətta onun bir vaxtlar çox populyar olmuş «Bir gəncin manifesti» romanı bu gün əsərdəki «Bahar», «İtə ataram, yada satmaram» kimi hekayələrlə xatırlanır. Böyük bədii sənətkarlıqla yazılmış bu hekayələr zamanın və ideologiyanın fəvqündədir.

Mir Cəlalın hekayələrindəki müasirlik anlayışına isə iki aspektdən yanaşmaq olar:

- birincisi, estetik hadisə kimi ədəbiyyatın, bədii təfəkkürün təbii təkamülünün müasir səviyyəsi və tələbləri, ədibin hekayələrinə zamanın obyektiv şəkildə yeniləşdirmiş olduğu müasir bədii düşüncənin və çağdaş filoloji axtarışların tələbləri işığında;

- ikincisi, müəllifin hekayələrində müraciət etdiyi, bədii təhlil süzgecindən keçirdiyi həyat həqiqətlərinin, problematikanın müasirliyi, başqa sözlə, yazıçının əsərlərinə ictimai «faydalılıq» və ya «aktuallıq» baxış işığında.

Məsələn bu tələblər əsasında həll etməyə çalışanda «ədəbiyyatda müasirlik» anlayışının konkret bir zamana, hansısa dövlət və ya xalq maraqlarını ifadə edən ictimai-siyasi kampaniyaya bağlı hadisə kimi məhdudlaşmadığını, daha geniş səciyyə kəsb etdiyini görürük. Bədii ədəbiyyatın ən böyük missiyalarından biri yazıçının içində yaşadığı, müasiri olduğu zamanın mənzərəsini ayrı-ayrı obrazların və bədii sözün «sehrli» gücü ilə əyani-ləşdirməsi, «maddiləşdirməsi», zamanın bədii söz vasitəsilə yaradılmış subyektiv modelini özündən sonrakı dövrə və gələcək nəsillərə çatdırmasıdır. Hər hansı bir əsərin mövzuca aktuallığı məsələn həll etmir, bədii əsərin tarixin bir dövrünü başqa dövrünə daşıya bilməsi üçün mövzunun, yaxud problemin yazıçı tərəfindən bədii həlli, yazıçının yaratmış olduğu bədii gerçəkliyin keyfiyyəti aparıcı və həlledici rol oynayır. Bədii ədəbiyyatda sözün zamanın sınağı hüzurunda ən böyük qoruyucusu, heç şü-

bhəsiz, onun bədii və estetik keyfiyyətləridir. Bu baxımdan, Mir Cəlalin hekayələrində bədii sözə həssaslıq, dilimizin dəyərlərinə sadıqlıq, hər kəlməyə, hər ifadəyə diqqətlə yanaşması onun əsərlərinin əsas məziyyətini təşkil edir. Mir Cəlal məqalələrinin birində yazırdı: «Əbədi əsərin bədii olması üçün reallıqdan, ideyalılıqdan, məzmun yeniliyindən başqa, forma kamilliyinin, sadə, dürüst, aydın, konkret dilin rolu, əhəmiyyəti böyükdür». Bədii ədəbiyyatın sirlərini, ədəbiyyatın nəzəri məsələlərini mükəmməl bilən Mir Cəlalin hekayələrində bədiiliyi məzmunla formanın bütövlüyü müəyyənləşdirir. Onun qələmə aldığı hər əhvalat, hər hekayə öz forması ilə bərabər doğulur. Əgər nəzərə alsaq ki, Mir Cəlalin yaşayış-yaratdığı dövrdə ədəbiyyatın «aktuallığına» hər şeydən artıq əhəmiyyət verilir, onda bu keyfiyyətin dəyəri qat-qat yüksək qiymətləndirilməlidir.

Onu da birmənalı şəkildə vurğulamaq lazımdır ki, Mir Cəlal bütün səmimiyyəti ilə sosializm ideyalarına bağlı şəxsiyyət idi, onun siyasi və ictimai baxışlarında sovet gerçəkliyinə və ideologiyasına qarşı hər hansı dissidentlik, barışmazlıq meyilləri axtarmaq həqiqətdən və səmimiyyətdən kənar bir şey olardı. Lakin Mir Cəlalin bir yazıçı kimi böyüklüyü onunla bir daha təsdiqlənir ki, tarixin gedişatı ədibin ictimai və siyasi əqidələrinə qalib gəlsə belə, onun yaratdığı bədii obrazlara yeni həyat gətirir, bu obrazlar vaxt keçdikcə mənəvi varlığımız üçün daha da qiymət qazanır. «Bir gəncin manifesti»ndə sadə bir qadının, övladlarını canı qədər sevən Sonanın öz oğlunu xilas etmək üçün bazara satmağa apardığı nadir sənət nümunəsi olan «Yusif və Züleyxa» xalısını ingilis hərbiçiyə baha qiymətə satmaqdan imtina etməsi, «İtə ataram, yada satmaram!» nidası dövründən və zamanından asılı olmayaraq bütün nəsillər üçün bir vətənpərvərlik örnəyi hesab oluna bilər. Bu gün iqtisadi və siyasi baxımdan ölkəmizin Qərbə inteqrasiyası məsələsinin kəskin müzakirə obyektinə olduğu bir dövrdə mənəvi sərvətlərimizə, milli dəyərlərimizə məhz belə bir yüksək vətəndaşlıq mövqeyindən yanaşılması olduqca mü-

hüm əhəmiyyət daşıyır və yeniləşən cəmiyyətimiz üçün ciddi bir xəbərdarlıq kimi səslənir.

Mir Cəlalin «Badam ağacları» hekayəsinin mövzusu Cənubi Azərbaycan həyatından götürülüb. İkinci Dünya müharibəsindən sonra Amerikanın İranda «Marşal planı»nı həyata keçirməsi üçün yerli məmurların fərsətcilliyi, öz şəxsi maraqlarına görə insanları bütün kökləri ilə bağlı olduqları torpaqdan, alınlarının tərri ilə suladıqları bağ-bağçadan məhrum etdikləri hekayədə sərt boyalarla təsvir olunur. Maraqlı cəhət budur ki, Mir Cəlalin hekayəsindəki problem konkret coğrafiyaya və tarixə «sıxışib» qalmır, bu gün də ictimai-siyasi aktuallığını qoruyur, günümüzün həqiqətlərinə etiraz kimi səslənir. Vətəndaşlıq və dövlətçilik məsuliyyətindən məhrum olan bəzi yerli məmurların məsuliyyətsizliyi sayəsində mənşəyi məlum olmayan şirkətin girovuna çevrilmiş minlərlə vətəndaş həmin hekayədəki ağrını öz həyatında yaşayır. «Badam ağacları» hekayəsi XXI əsr insanının ictimai psixologiyasında yenedən əks-səda verir. Mir Cəlal müəllimin ustalığı ayrıca bir naqis hadisəni qələmə almaqla məhdudlaşmır, müəllif hekayədə həmin hadisəni törədən insan xislətinin bədii mənzərəsini yarada bilir.

Aktuallıq və müasirlik anlayışlarını eyniləşdirmək, yanaşı qoymaq heç də həmişə özünü doğrultmur. Bədii ədəbiyyatda aktuallıq o vaxt müasirlik keyfiyyəti kəsb edə bilir ki, qaldırılan problemin arxasındakı tarixi şərtlər, xarakterləri müəyyənləşdirən ictimai və psixoloji amillər bədii təhlilin obyektinə çevrilsin, hər bir fakt və ya detal obrazlı şəkildə «əsaslandırılınsın», yalnız ayrı-ayrı personajların deyil, bütövlükdə mühitin və ya vəziyyətin bütün rəngləri, çalarları ilə bədii «portreti» yaradılsın. Bu baxımdan, Mir Cəlal yaradıcılığında aktuallıq ictimai gerçəkliklərə qarşı «mövsümi» xarakter daşıyan publisistik reaksiya deyil. Ədibin istər çox ziddiyyətli 1930-cu illərdə, istər müharibə dövründə, istərsə də sovet rejiminin nisbətən mülayimləşdiyi Stalindən sonrakı zəmanədə qələmə aldığı əsərlərdə həyat həqiqətinə vicdanla yanaşmanın, sözə və ədəbiyyata isə

vicdanlı bir ustad münasibətinin şahidi oluruq. Mir Cəlal tərifi də deyəndə, tənqid də eləyəndə yüksək dövlət düşüncəsindən çıxış edirdi. Ədibin 1932-ci ildə qələmə aldığı «Doktor Cinayətov» hekayəsində təqdim etdiyi həyat həqiqətinə münasibəti nə qədər sərt və cəmiyyət üçün lazımlı idisə, yaradıcılığının daha kamil vaxtında qələmə aldığı «İclas qurusu», «Xarici naxoşluq», «Heykəl uçulanda» kimi hekayələri də zamanın yetişdirmiş olduğu ictimai problemlərlə mübarizə baxımından bir o qədər cəsarətli, ciddi, eyni zamanda zərif idi...

Mir Cəlal müəllim bədii yaradıcılıqda satiraya xüsusi yer və əhəmiyyət verirdi. Lakin o, bədii ədəbiyyatdan «qamçı», «şallaq», «qılinc» tipindən olan cəza avadanlığı kimi istifadə etməyin tərəfdarı deyildi. O yazırdı: «Bədii ədəbiyyatın, necə deyərələr, adı üstündədir. Bu, gözəl sənətdir, incə, zərif sənətdir; varlığın yüksək şəkildə ifadəsi və idrak formasıdır. Bu, hisslərin, zövqlərin, fikir və düşüncələrin sağlam tərbiyə olunmasına, yüksəlməsinə, kamilləşməsinə xidmət edən fəal bir məfkurədir».

Mir Cəlal Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığına yüksək elmi qiymət verməklə yanaşı, həm də müasir Azərbaycan nəsrinin və öz yaradıcılığının Mirzə Cəlil ənənələri üzərində boy atdığını səmimiyyətlə qeyd edirdi. Dostoyevskinin Qoqol haqqında dediyi obrazlı bir ifadəni («Biz hamımız Qoqolun «Şinel»indən çıxmışıq») Mir Cəlal müəllim təbdil edərək «Azərbaycan nəsrinin «Mirzə Cəlilin «Poçt qutusu»ndan çıxdığını» deyirdi...

Mir Cəlalin hekayələrində Mirzə Cəlil ruhu daha çox güclü bədii ümumiləşdirmələrdə özünü göstərməkdədir. Mir Cəlal, məsələn, cəmiyyətdəki bürokratizmi tənqid edərkən yalnız hadisəni deyil, biza hadisəni yaradan şərtləri son dərəcə zərif cizgilərlə, əyani detallarla çatdırmağa nail olurdu. Mir Cəlalin yaratdığı «Anket Anketov», «İclas qurusu» kimi tiplər həmişəyaşar obrazlardır. Onlar bütün zamanlarda öz işlərindədirlər:

«İclas qurusunu siz tanıyırsınız. Adını bilməsəniz də, özünü yaxşı tanıyırsınız. Arıq bədəninə qabağa əyib, dizini bükərək

sürətli addımlarla gedən adamı siz küçədə, idarə qapılarında, pilləkənlərdə çox görürsünüz.

O, haraya tələsir? İclasa!».

Biz «Doktor Cinayətov»u da yaxından tanıyıraq. Bu obraz sadəcə bir həkim tipin tənqidi olmayıb, öz işinə laqeydliyin, başqasının taleyinə etinasızlığın, vicdansızlığın obrazıdır. Çox təəssüflər olsun ki, bu cür Cinayətovlar həmişə və hər yerdə qarşımıza çıxır: dövlət və hökumət idarələrində «Məmur Cinayətov» kostyumunda, məhkəmələrdə «Hakim Cinayətov» mantiyasında, təhsil ocaqlarında «Müəllim Cinayətov» donunda...

«Xarici naxoşluq» hekayəsi gəncliyin tərbiyəsinə həsr olunub: burada xarici filmlərin təsiri ilə özünü incəltmək istəyən bir qız uşağının obrazı yaradılır. Əslində, Mir Cəlal müəllim bu hekayədə özünü bəyənməmək, özünə oxşamamaq bəlasının ibrətamiz bədii təqdimatını canlandırmağa çalışıb. Ancaq onu da demək yerinə düşərdi ki, ədibin hələ bundan təxminən 60 il əvvəl ictimai düşüncənin mühakiməsinə verdiyi bu mənəvi xəstəlik indi bəşəriyyətin fiziki xəstəliyinə çevrilib. Bu gün Avropanın bir çox öndə gedən ölkələrində (məsələn, İtaliya, İngiltərə kimi) arıqlayıb çöpə dönməyin gözəllik əlaməti kimi reklam olunmasına qadağa qoyulub.

Mir Cəlalin «Heykəllər uçulanda» hekayəsində əlində fürsət olanda insanlıqdan çıxan, əlindən ixtiyarı gedəndən sonra isə hörmətdən düşən tiplər tənqid olunur. Əsərdə cəmiyyətə ciddi bir mesaj çatdırılır: nə yüksək vəzifə, nə pul, nə də böyük səlahiyyətlər əbədi deyil. Əbədi və ölməz olan bir şey varsa, o da insanlıqdır!

Dediklərimiz bir daha təsdiqləyir ki, tarix ədəbi prosesi yaradan yazıçıların və onların qələmindən çıxan əsərlərin xeyrinə işləyir, vaxt keçdikcə bu əsərlər yeni ictimai dəyər və keyfiyyətlər qazanır.

**Məti Osmanoglu,
Tədiqatçı, dosent**

RUS BÖLMƏSİNDƏ MİR CƏLAL YARADICILIĞININ TƏDRİSİ

Məlumdur ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən rusdilli məktəblər və bölmələr üçün tədris standartları, proqram və dərsliklərinin yaradılması ciddi münasibət tələb edir. Xüsusən də humanitar, dil və ədəbiyyat fənləri üzrə tədris materiallarının Azərbaycan reallıqlarını əks etdirməsi, milli-mənəvi dəyərlərimizə söykənməsi, övladlarımızın əsl vətənpərvər kimi, Vətəninə və xalqına hörmət və məhəbbətlə tərbiyə olunması nöqteyi-nəzərindən bu, olduqca vacib məsələdir. Eyni zamanda, ümumbəşəri dəyərlər, dünya dilləri və sivilizasiyaları ilə tanışlıq, özgə mədəniyyətlərə və dünyagörüşlərə sayğı hissinin formalaşması, bu müstəvidə özümüzü görmək və hiss etmək qabiliyyətinin aşılması orta məktəb müəllimlərinin ən ümdə vəzifəsi olaraq qalmalıdır. Təhsil aldığı dildə sərbəst danışmaq və səlis yazı mədəniyyətinə malik olmaq, həmən ölkənin realı: tarix və mədəniyyəti, xalqın məişəti, adət və ənənələri ilə bağlı bilgiler əldə etmək nə qədər vacibdirsə, doğma torpağa, xalqa və Vətənə məhəbbət və hörmət hissi aşılamaq məqsədilə bədii və ideya-mövzu cəhətdən dəyərli ədəbiyyat nümunələri seçmək, klassik ədəbiyyatımızla yanaşı, Y.V. Çəmənəminli, Mir Cəlal, İ.Şıxlı, M.Araz, B.Vahabzadə və başqaları kimi müasir ədiblərimizin milli ruhlu əsərlərinə müraciət etmək də o qədər gərəklidir.

Üzvü olduğum müəllif kollektivi rusdilli Azərbaycan məktəbləri üçün yeni «Ədəbiyyat» dərsliklərini yaradarkən bir sıra meyarları rəhbər tutmuşdu:

1) yeni dərsliklər müasir təhsil standartları və paralel olaraq yaradılan fənn üzrə milli kurikulumun tələblərinə cavab verməlidir, ədəbiyyatın tədrisinə yeni yanaşmanın, interaktiv və inteqrativ metod və üsulların təmin olunmasına şərait yaratmalı, diskussiyalara, əyləncəli, düşündürücü və yaradıcı iş meydan açmalıdır;

2) Azərbaycan və rus bölmələrində tədris olunan «Ədəbiyyat» fənləri arasındakı fərqləri minimuma endirməli, rus, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının bir dərslik çərçivəsində uyğun proporsiyalarla təmsil olunmasına çalışmalı;

3) istər orta, istərsə də yuxarı təhsil pillələrində şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinə cavab verən, onların yeniyetmə və sonradan şəxsiyyət kimi formalaşmasına kömək edən ədəbiyyat nümunələrinin seçilməsi və onların müvafiq qaydada təhlili üçün lazımı nəzəri materialları, sual, tapşırıq və tövsiyələri təklif etməli;

4) ədəbi növ və janrlar, mövzu-ideya, şeir vəznləri və s. kimi ədəbiyyat nəzəriyyəsinə aid məsələlərlə tanışlıq vasitəsilə bədii ədəbiyyatı daha dərinlən anlamaq, yeniyetmə və gənclərdə bədii zövqü tərbiyə etmək və formalaşdırmaq, onlarda sərbəst təhlil etmək və seçim aparmaq vərdişləri oyatmalı və s.

5) IX-XI siniflərin proqram və dərsliklərində rus və Azərbaycan ədəbiyyatlarının ta qədim dövrlərdən bu günədək xronoloji ardıcılıqla əhatə olunması, Şərqi və Qərbi ədəbiyyatları nəzərə alınmaqla, şagirdlərdə dünya ədəbiyyatının ən tanınmış nümayəndələri və inciləri haqda müəyyən təsəvvürün oyanmasına nail olmalı;

6) məktəblilərin yaş xüsusiyyətlərinə və mövzu prinsipinə uyğun olaraq, sinifdənkənar oxu materiallarının düzgün seçilməsi və bu işin səmərəli təşkili məqsədilə proqramda müvafiq dərs saatları nəzərdə tutulmalı, rus və dünya ədəbiyyatına müraciət edərkən ənənəvi mövzularla yanaşı, Azərbaycanı təsvir edən müəlliflərə və əsərlərə geniş yer ayrılmalıdır. Məs., A.Dümanın «Qafqaz səyahəti» və Y.Polonskinin «Əkbər» əsərləri kimi nümunələr;

Əsərləri şagirdlərin milli özünüdərkinə, onlarda vətənpərvərlik ruhunun tərbiyə olunmasına xidmət edən böyük yazıçı, filoloq və pedaqoq Mir Cəlil Paşayev yaradıcılığına VIII və XI sinif proqramlarında yer ayrılmışdır. VIII sinif üçün «Ədəbiyyat»

yat» dərsləyi üzərində iş tamamlanmağında, VIII sinif dərsləyində təmsil olunmuş «Bir gəncin manifesti» romanının tərbiyəvi əhəmiyyətindən bəhs etmək istərdim. Qeyd edək ki, proqram tələblərinə uyğun olaraq, ədəbin yaradıcılığının XI sinif dərsləyində daha geniş və hərtərəfli şəkildə səciyyələndirilməsi nəzərdə tutulur.

VIII sinfin «Ədəbiyyat» dərsləyində yazıçının həyat və yaradıcılığının mühüm faktları, o cümlədən ali, orta ixtisas və orta məktəblərdə pedaqoji fəaliyyəti ön plana çəkilir, müxtəlif illərdə və ayrı-ayrı janrlarda yazdığı əsərlər barədə qısa məlumat verilir. «Bir gəncin manifesti» əsərini buraya daxil etməkdə məqsəd şagirdlərdə dövrün real tarixi mənzərəsi barədə təsəvvür yaratmaqdan, yaşlıları yazıq Baharın düçar olduğu faciəni onlara göstərməkdən və ən əsası da uşaqların fikrini ən çətin anlarda belə, əyilmək bilməyən, öz şərəf və ləyaqətini hər şeydən uca tutan, evinin ən əziz əşyası – «Yusif və Züleyxa» xalçasını ingilislə satmaqdan imtina edib, «İtə ataram, yada satmaram» deyən Azərbaycan qadınının qeyrətli hərəkətinə yönəltməkdən ibarət idi. Romandan seçdiyimiz iki parça – Sonanın ingilislə cavabı və onun kiçik oğlu Baharın bəxtsiz qismətindən bəhs edən fəsillər mühüm tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Buradakı bədii təsvir, emosional fon, peyzaj lövhələri, sadə və təsirli dil oxucu, xüsusən də uşaq hafizəsində dərin iz buraxır. Seçilmiş mətn parçaları o qədər təsirli və ifadəlidir ki, burada uşaqların iştirakı ilə geniş müzakirə və diskussiyadan, onların hadisələrin axarına və mənfəi obrazlara açıq və kəskin münasibətindən qaçmaq mümkün deyil.

Əsərdən götürülmüş parçaların təhlili üçün uyğun sual və tapşırıqlar seçilmiş, əsərdəki Azərbaycan realilərinin rus dilinə ustalıqla tərcüməsinə diqqət yetirilmişdir. Şagirdlərə «İtə ataram, yada satmaram» mövzusunda inşa yazısının təklif olunması onlara öz fikirlərini daha geniş səpkidə ifadə etməyə və mövzunu tariximizin bugünkü reallıqları ilə əlaqələndirməyə şərait yaradır.

Fikrimizcə, rus dilinə uğurla tərcümə edilmiş, milli və tarixi koloriti özündə ehtiva edən Mir Cəlalin «Bir gəncin manifesti», Y.V.Çəmənşəminlinin «Qan içində», İ.Şıxlının «Dəli Kür» kimi əsərlərinin mətnindən həm də rus bölmələrinin rus və Azərbaycan dili dərslərində də bəhrələnmək vacibdir. Bu cəhətdən Mir Cəlalin dadlı-duzlu satirik və yumoristik hekayələrinə də diqqət yetirməyə dəyər.

Telman Cəfərov,
professor

MİR CƏLAL YARADICILIĞINDA QADIN OBRAZLARI

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli yazıçısı Mir Cəlal Paşayev eyni zamanda dövrünün tanınmış alimi və böyük mütəfəkkiri olmuş, zəngin biliyi, maraqlı fəlsəfi və elmi düşüncələrilə seçilmiş, yüksək mənəviyyatı ilə xalqın hörmət və ehtiramını qazanmışdır.

Böyük söz ustaları hansı mövzuda yazmalarından asılı olmayaraq həmişə müəyyən fikirlərin və ideyaların təbliğatçılarıdır. Onların irəli sürdükləri müddəalar, söylədikləri mülahizələr əsas etibarilə fərdi yaradıcılıq fəaliyyətinin məhsulu sayılaraq insanların mənəvi kamilləşməsinə xidmət edir.

Mir Cəlal Paşayev bütün yaradıcılığı boyu insanın mənəvi məziyyətlərindən söz açmış, bəşəri problemlərin həlli ilə bağlı irəli sürdüyü fikir və ideyalar silsiləsilə bədii təfəkkürü zənginləşdirmişdir. Yazıçı yaratdığı obrazlar və təsvir etdiyi hadisələr vasitəsilə cəmiyyət, fərd və zamanla bağlı mülahizələrini bəşəriyyətə təqdim etmişdir. Bu obrazlar silsiləsində qadın surətlərinin özünəməxsus yeri vardır. Sona, Rübabə, Fatma, Mərcan nənə, Ağca ədibin bəşəriyyətə təqdim etdiyi müsbət qadın obrazlarıdır.

«Bir gəncin manifesti» romanının qəhrəmanlarından olan Sona həm insan, həm ana, həm də vətəndaş kimi oxucuda xoş təəssürat oyadır. Bu qadının oğluna olan məhəbbəti sonsuz olduğu kimi, vətəninə, xalqına olan sevgisi də hüdudsuzdur. O heç bir günahı olmadan həbs olunan sevimli oğlunu qurtarmaq üçün öz əllərilə toxuduğu, onun üçün çox əziz olan «Yusif-Züleyxa» xalçasını bazara satmağa aparır, lakin satmır. Bu qürurlu və qeyrətli Azərbaycan qadını oğlunun xilasını naminə belə, Azərbaycan qızının toxuduğu Azərbaycan xalçasını yadelliyyə təslim etməyi öz vətəndaşlıq heysiyyətinə sığışdırma bilmir. «İtə ataram, yada

satmamam» söyləyən Sona Mir Cəlal qələmi sayəsində öz mənəviyyatı ilə göylərə ucalır.

«Açıq kitab» romanının əsas qəhrəmanlarından biri də Rübabədir. Rübabə həm gözəl, həm də ağıllıdır. Zamanın nəbzini tutaraq elm və biliklərə can atan bu gənc qız həm də cəsurluğu ilə diqqəti cəlb edir. Haqsızlıq qarşısında susmayan, məsləksiz və şərəfsiz insanlara ötkəm cavablar verən Rübabə səmimiliyi ilə də seçilir.

Ədibin «Mərcan nənə» hekayəsində iki qadın obrazı olduqca təbii və real canlandırılmışdır. Mərcan nənə və onun gəlini. Hər ikisi müharibənin qanlı günlərinin canlı şahidi olan azərbaycanlı qadınlardır. Mərcan nənə qoca olsa da, vətəninin ağır günlərində insanlar üçün faydalı olmağa çalışır. O, müharibəyə nifrət edir, onu törədən qaniçənləri lənətləyir. Çünki müharibə özü ilə fəlakət və göz yaşını gətirir, xalqın dincliyini əlindən alır. Mərcan nənə düşmənin atdığı bomba zərbəsindən asfaltın alışıdığını gördükdə haray çəkərək insanları xəbərdar edir. Bununla da o daha bir fəlakətin qarşısını alır.

Mərcan nənənin düşmən hücumu zamanı dama düşən yanğın bombalarından ikisini söndürməyə, birini küçəyə atmağa nail olan gəlini cəbhədə vuruşan ərinin yolunu gözləyərək arxa cəbhədə vətən və xalq naminə fədakarlıq göstərən yüzlərlə qadınlardan biridir. Müharibə illərində qadınlar ön cəbhədə də fəaliyyət göstərirdilər.

«Havalı adam» hekayəsində cəbhədə vuruşan Fərmanın nişanlısı Nabatın da şəfqət bacısı kimi müharibəyə getdiyindən danışılır. Əsərin əsas qəhrəmanı olan Havva xala cəbhədə vuruşan oğlu üçün darıxan, nigaran olan bir ana, qonaqpərvər Azərbaycan qadınıdır. Onun ayıq-sayıqlığı nəticəsində alman casusu ifşa olunur.

Mir Cəlal yaradıcılığındakı maraqlı obrazlardan biri də «İnsanlıq fəlsəfəsi» hekayəsində qələmə alınan Ağca surətidir. Ağca mənəvi məziyyətlərilə bərabər zahiri baxımdan da məlahətli və

cazibədardır. «İri ala gözləri», «qulac saçları», «şumal gərdəni» ilə hamını özünə heyran etmişdir. Ağca əsərdə vəfalı ömür-gün yoldaşı, övladı üçün yaşayan, onun sevincinə gülən, kədərinə ağlayan bir ana kimi təsvir olunmuşdur.

Beləliklə, Mir Cəlal Paşayevin yaradıcılığındakı qadın obrazları zahirən gözəl və kamallı olmaları ilə yanaşı, mənəvi keyfiyyətləri ilə də seçilirlər. Ana - qadın övladını dünyaya gətirərək onu boya-başa çatdırmaqla öz vəzifəsini bitmiş hesab etmir. Onun əsas borcu sevərək böyütdüyü övladlarını cəmiyyət üçün ləyaqətli bir vətəndaş kimi yetişdirməkdir. Qadınlar öz bilik və bacarıqları, ictimai fəaliyyətlərilə də bəşəriyyətə xidmət edirlər. Mənən saf olan ana cəmiyyətə gərəkli övladlar bəxş edə bilər. Mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərə malik Azərbaycan qadınının cəmiyyətdəki rolu Mir Cəlal yaradıcılığında real cizgilərlə əks olunmuşdur.

Sevinc Qocayeva,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

«BİR GƏNCİN MANİFESTİ» ROMANINDA FOLKLOR MOTİVLƏRİ

Mir Cəlal bütün ədəbi fəaliyyəti boyu xalq yaradıcılığından, folklorun tükənməz xəzinəsindən sənətkarlıqla bəhrələnmişdir. «Bir gəncin manifesti» romanına qısa bir nəzər yetirsək, yazıçının şifahi xalq ədəbiyyatı ilə nə qədər sıx bağlı olduğunu bir daha aydın görmək olar. Böyük və dərin sosial mətləblər, xalqımızın keçdiyi ağırlı-acılı günlər, onun adət-ənənələri, məişət tərz-i və s. milli-etnik yaddaşın obrazlı ifadəsində güclü təsir oyadır.

On doqquz fəsildən ibarət olan bu romanın «Xalqın səsi», «Qərbət», «Həqiqət müsafiri», «Üçaçılan», «Məktub» və s. fəsilələrində müəllif bir sıra atalar sözləri və bayatılardan epiqraf kimi istifadə etmişdir. Yazıçı bu epiqrafları elə ustalıqla seçmişdir ki, fəslin ideya-məzmun mündəricisinin başlıca səciyyəsi həmin epiqraflarda daha dolğun ifadə olunmuşdur. «Məktub» adlanan on ikinci fəsildə Sonanın mənəvi iztirablarını, oğul dərdini, daxili həyəcanlarını bir xalq bayatısında açıb göstərmişdir:

*Analar yanar ağlar,
Dərdini sanar ağlar,
Dönər göy göyərçinə,
Yollara qonar ağlar.*

Xalqımızın ilkin ibtidai görüşləri, etnopsixoloji düşüncə tərz-i, müxtəlif ritualların təsviri Mir Cəlalin poetik təfəkkürünün və gen yaddaşının vəhdətində öz ifadəsini tapır. Xüsusilə Sona, Bahar, Mərdan və başqa obrazlarla bağlı bir sıra epizodlar bu baxımdan çox maraqlıdır. Romanın bir yerində Baharın yuxusundan, bu yuxunu anasına danışmasından söhbət açılır. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqının mifik düşüncə sistemində yuxuların yozulması əski inam və etiqadlar, səma cisimləri, təbiətin müxtəlif varlıqları və s. əsasında gerçək həyatla əlaqələndirilir. Baharın yuxusunu diqqətlə dinləyən anasının bu yuxunu yozması xalqı-

mızın etnopsixoloji təsəvvürlərinin, ibtidai görüşlərinin, səmimi duyğularının poetik ifadəsi kimi diqqəti cəlb edir. Sona Bahara deyir: «Axar suya danış, bala, Allah xeyir eləsin! Quş-muştuluc, at-ucalıq, kitab-nağıldır. Yuxun çin olsun, bala! Xoş xəbər alaçaqsan, qardaşın gələcək, ağ günə çıxacaqsan!»

Sonanın bu sözləri müdrik bir Azərbaycan qadınının daxili zənginliyini, onun etno-milliyaddaşının yaşarılığını və əhatə çevrəsinin genişliyini göstərir. Ümumiyyətlə, Sona obrazı yalnız Mir Cəlalın yaradıcılığında deyil, Azərbaycan ədəbiyyatında ən milli, fədakar ana obrazlarından biridir.

«Sonanın cavabı» fəslində bir Azərbaycan qadını kimi onun daxili-mənəvi əzəməti, milli mənlisi, soykökünə, doğma el-obaşına bağlılığı, yadellilərə nifrəti bütün dolğunluğu ilə özünü biruzə verir. Uzun illər sevə-sevə qoruyub oğlu Mərdanın toyuna saxladığı «Yusif-Züleyxa» xalçasını ehtiyac ucundan satmağa aparan Sona bu ağır məqamda öz qürurunu sındırmır. İşğalçı ingilisin və onun ətrafında fırlanan manqurt tacirin bütün təkid və təkliflərinə baxmayaraq, Sona bu xalçanı ona satmır. «İtə ataram, yada satmaram!» atalar sözü ilə Azərbaycan qadını doğma xalqına sonsuz məhəbbətini, yadelli yağılara qarşı nifrəti və qəzəbini ifadə edir. Sona savadsız olsa da, ingilislərin Azərbaycana xeyirxah niyyətlə gəlmədiklərini duyur, onlara qarşı kin və nifrətini, kəskin etirazını açıq şəkildə bildirməkdən çəkinmir.

«Gecənin hökmü» fəslində Mir Cəlal Sonanın həm bir ana kimi çəkdiyi müsibətləri, həm də onun daxili-mənəvi qürurunu, yüksək heysiyyətini sənətkarlıqla qələmə alır. Bu təsvirlərdə canlı xalq dilindən ustalıqla bəhrələnən yazıçı xalqımızın milli adət-ənənələrini, etnoqrafik cizgiləri ən kiçik detallarına qədər yaratdığı nəzərdən qaçırır. Məlumdur ki, Azərbaycan xalqının milli məişətində xına yaxmaq, gözmuncuğu taxmaq və s. müəyyən mərasimlərlə bağlıdır. Sona Baharın tutduğu ceyranın zorla ingilisə verilməsi tələbini eşidəndə «Mən Sona deyiləm, əgər bu ceyrana ingilisin əli dəyə» - deyərək vaxt qazanmaq

üçün yüzbaşıya öz təklifini bildirir: «Bircə gecə mənə möhlət ver, qəşəngcə xına yaxım. Boynundan qırmızı qotaz asım. Elə bəzəyim, elə bəzəyim gəlin kimi! Boynuna da bir gözmuncuğu!»

Bu, quru bir dekorativ təsvir deyil, doğma xalqının etnoqrafiyasını, onun milli-mənəvi dəyərlərini dərinləndirən bir sənətkarın gen yaddaşının bədii ifadəsi, millətinə bəslədiyi tükənməz məhəbbətin bariz təzahürüdür.

Xalqımızın ilkin təsəvvürlərində xeyir və şər qüvvələrlə bağlı yaratdığı alqış və qarğışlar, andlar, yalvarışlar və s. Mir Cəlalin qələmində etnokulturoloji məzmununun dərinliyi, semantik funksiyasının dolğunluğu ilə diqqəti cəlb edir. «Azərbaycan xalqının mənəvi zənginliyini, əxlaqi kamilliyini göstərən» bu folklor örnəkləri romanda hadisə və əhvalatların məzmununa, obrazların, bədii predmetin təbiətinə uyğun olaraq ifadə etdiyi semantikanı daha da genişləndirir. «Allah sizi darda qoymasın», «can sənin, can Bahar əmanəti», «əlinə dönüm», «çörək tutsun gözünüzü», «dilini lal olsun», «xeyirə çağırmaqcaqlar şərə düşmüşlər», «görüm atan səni yanına çəksin» və s. örnəklər yazıçının şifahi xalq ədəbiyyatından sənətkarlıqla istifadə etdiyini göstərir. «Yusif-Züleyxa» xalçasını əzizləyərək Sonanın ürəyində niyyət tutması (arzum var, muradım var), Mürsəllə Baharın çöldə aşiq oynamaları, evində «Süleyman dəsgahı açan» Hacı İbrahimxəlilin qonaqlıq səhnəsinin təsviri və bir sıra başqa epizodlar etnoqrafik görüntülərin bolluğu, milli məişət cizgilərinin əlvanlığı ilə yadda qalır.

«Bir gəncin manifesti» romanı haqqındakı bu yığcam və qısa qeydlər bir daha göstərir ki, Mir Cəlal Azərbaycan xalqının etno-milli yaddaşına, adət-ənənələrinə, etnoqrafiyasına, bir sözlə, milli məişətinə yaxından bələd olan bir sənətkardır. Bu da görkəmli yazıçının əsərlərinin yaşarılığını, məzmun və məna dərinliyini, forma gözəlliyini təmin edən başlıca amillərdəndir.

Aftandil Ağbaba,

filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

MİR CƏLALIN BƏDİİ ƏSƏRLƏRİNDƏ AFORİZMLƏR

Aforizmlər yazıçılar, sənətkarlar, ağıllı insanlar tərəfindən deyilmiş hikmətli kəlamlardır. Hikmətli ifadələr insanların həyat və fəaliyyətinin bütün sahələrini əks etdirir, ümumən bütün insanlara aid olan ibrətamiz fikirləri ifadə edir. Bədii ədəbiyyatda belə kəlamların bədii əsərlərin xalq tərəfindən sevilməsində, insanların tərbiyə olunmasında böyük rolu vardır.

Mir Cəlalın bədii əsərlərində aforizmlər müxtəlif üslubi məqsədlərlə işlədilmişdir. Aforizmlərin bir qismi əsərə və ya əsərin hissələrinə epigraf olaraq işlənmiş, əsərin məzmununun asan anlaşılmasına, ideyasının açılmasına xidmət etmişdir. Digər qismi isə fərdiləşdirmə və tipikləşdirmə məqsədilə obrazların dilində işlədilmişdir.

Mir Cəlalın bədii əsərlərində dünyanın görkəmli şəxsiyyətlərindən bir çoxlarının aforizmlərinə müraciət edilmişdir. Məsələn:

1. Bu şəhərdə adamlar hörmətsiz yaşar, taqsırsız ölərdilər. N. Asseyev (II, 1977).

2. İnsan xeyirxah, təmiz, ədalətli, namuslu olmaq üçün doğulur. V. Hüqo (IV, 52).

3. Dahi həqiqət kimi sadə və anlaşılındır! Çernişevski (IV, 167).

4. İnsanların səadətinə çalışmaqdan gözəl nə var. Monteskye (IV, 231)

Belə nümunələr Mir Cəlalın dünya ədəbiyyatına, dünya mədəniyyətinə nə qədər yaxından bələd olmasını, eyni zamanda özünün çox incə qəlbə malik olan bir insan, əsl vətəndaş olmasını isbat edir.

«Bir gəncin manifesti» romanına Hötenin «Həyat və azadlıq ancaq onlar üçün hər gün döyüşə gedən adamlara layiqdir» afo-

rizmi epiqraf seçilmişdir. Romanın altıncı - «Gecənin hökmü» fəslinə isə yazıçı: Həqiqətin gecəsi yoxdur,

Gecənin də həqiqəti var! – aforizmini epiqraf seçmişdir. Bu misralar fəslin məzmunu ilə səsləşir. Müəllif aforizm vasitəsilə oxuculara «Həqiqətə, doğruya zaval yoxdur, hər qaranlıq gecənin bir işıqlı sabahı var» - fikrini təlqin edir.

Bəzən müəllif obrazların nitqində aforizmlərdən istifadə etmişdir:

Bəbir bəy: ... Çörək elə şeydir, tülkünü aslan edir, aslanı tülkü. Dünya dediyin çörəkçixanadır. Bu vurhavrda kimi bişirir, kimi aşırır. Hamı istəyir təndir başında olsun (I, 67).

Aforizm Bəbir bəyin mənəviyyatı, düşüncələri haqqında aydın təsəvvür yaradır, obrazı fərdiləşdirir.

Mir Cəlalin əsərlərində seçdiyimiz bəzi aforizmlərə nəzər salaq:

Qadın qəlbi qapalı bir bağçadır, açarı da qadının özündədir (I, 163).

Vəzifənin böyüyü, kiçiyi yoxdur. Pis və ya yaxşı işləmək vardır (I, 377).

Azadlığı qorumaq onu fəth etmək qədər müqəddəsdir (II, 202).

Uşaq səsi çıxmayan ev nəyə lazımdır!... Beşik olmayan evə min bəzək vur, qurudur ki, quru. Bağ-bağatın bəzəyi quşdur, ev-eşiyinki uşaq! (III, 302).

Meydan cəngü-cidal meydanıdır, çəkiloni qovacaqlar (IV, 19)

Mal, ev əşyası həmişə əldə edilə bilər. Abır, ehtiram isə pul ilə alın bilməz (IV, 30).

Yazı ürəkdən gələn bir səsdir. Ürək isə müqəddəs hissələrin beşiyidir (IV, 38).

Şair də, alim də, müəllim də eldən güc almalıdır (IV, 44).

Həyat belədir. Yüksəlmək çətin və zəhmətli, ancaq səfali, fərəhli olur: enmək isə asan, ani və qüvvətli olur (IV, 318).

Həyat belədir. Həmişə baharı xəzan, xəzanı bahar təqib edir (IV, 244).

Qarıncadan yazanda da sənətkar olmaq hünərdir. Gül-bül-bül onsuz da gözəldir. Əsil sənət qarıncanın da gözəlliyini kəşf etməlidir və s.

Mir Cəlal bədii əsərlərinin məzmununa, mövzusunə uyğun mövcud aforizmlərdən istifadə etməklə, özü yeni-yeni aforizmlər yaratmaqla həm əsərlərinin ekspressivliyini, emosional və obrazlı olmasını təmin etmiş, həm də yaratdığı aforizmlərlə oxucularında müsbət keyfiyyətlər oyatmağa çalışmış, ədəbi dilimizi öz hikmətli kəlamları ilə zənginləşdirmişdir.

Həcər Hüseynova,
filologiya elmləri doktoru

ÜMUMTƏHSİL ORTA MƏKTƏBLƏRİNDƏ MİR CƏLAL YARADICILIĞININ TƏDRİSİ

Mir Cəlal Paşayev yaradıcılığında alim zəkası, məntiqinin gücü ilə yazıçı idrakı və təxəyyülünün sintezinin sıx bağlılığı onun həm ədəbi-nəzəri, estetik fikirlərində, həm də bədii düşüncəsində böyük alim və yazıçı olmasını bir daha təsdiq edir. O, bütün qəlbi ilə xalqa bağlı yazıçıdır, əsərlərində vətənə, el-öbaya, insanlara dərin məhəbbət, vurğunluq açıq-aydın nəzərə çarpır. Hər sözünün, cümləsinin arxasında nəcib, xeyirxah, ülvi hisslərlə yaşayan sadə, qayğıkeş bir insanın müdrikliliyi dayanır.

Cəsarətlə, çəkinmədən ciddi problemlər qaldırması, güclü xarakterlər yaratması, ədəbiyyatşünaslığın nəzəri problemləri, xüsusən, Azərbaycan romantizmi və realizminin mahiyyəti, fəlsəfi-estetik özəlliyi ilə bağlı fikirləri, hekayələri, «Dirilən adam», «Bir gəncin manifesti», «Açıq kitab», «Yaşdırlarım», «Təzə şəhər», «Yolumuz hayandır» romanları zəngin irsinin dəyəri, aktuallığı və müasirliyinin təsdiqidir.

Buna görə də alim-yazıçı Mir Cəlalin elmi-nəzəri tədqiqatları, bədii irsi və pedaqoji fəaliyyətinin öyrənilməsinə ali, orta ixtisas və ümumtəhsil orta məktəblərində geniş imkanın yaradılması, əsərlərinin müasir təlim üsulları əsasında tədrisi, şagird və tələbələrin bu ruhda tərbiyə olunması vacib və əhəmiyyətli sayılır.

Ümumtəhsil orta məktəblərinin ədəbiyyat proqram və dərsliklərində bu problem hansı səviyyədə həll edilmişdir sualına aydınlıq gətirək. Həm ədəbiyyat proqramında, həm də bu tələblər əsas götürülməklə çap edilmiş beşinci və onbirinci sinif ədəbiyyat dərsliklərində də qismən də olsa, Mir Cəlal yaradıcılığının öyrədilməsinə yer verilmişdir. Belə ki, proqramda beşinci sinifdə «Ərik ağacı» hekayəsinin öyrədilməst nəzərdə tutulmuş, tədrisinə 2 saat vaxt ayrılmışdır. Proqramda digər siniflərdə Mir Cəlal

yaradıcılığının tədrisinə imkan yaradılmamış, əvvəlki ədəbiyyat proqramları əsas götürülməklə «Bir gəncin manifesti» romanından bir hissənin – «Bahar»ın tədrisi məsləhət bilinməmişdir. Mir Cəlal yaradıcılığı haqqında məlumatla bağlı proqramda olan bu boşluğu ödəmək məqsədilə on birinci sinif ədəbiyyat dərslində icmal mövzularının tərkibində bu problem, az da olsa, həll edilmişdir.

Həm beşinci və həm də on birinci sinif dərslərində Mir Cəlalin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı verilən məlumatlar çox bəsit və yığcamdır. Bu da müəllim və şagirdlərdə ədib haqqında geniş bilik əldə etməyə imkan yaratmır, ya da səhv faktların həqiqət olduğunu öyrədir. Beşinci sinif dərslərində oxuyuruq: «İbtidai təhsilini Gəncədəki ruhani məktəbində almışdı». Həqiqət isə budur ki, Mir Cəlal 1918-1919-cu illərdə Xeyriyyə Cəmiyyətinin köməyi ilə ibtidai təhsil almışdır ki, bu da ruhani məktəbi deyil, ibtidai məktəb olmuşdur. Mir Cəlal «Ərik ağacı» hekayəsində də Köşkü kəndində belə bir məktəb olmasını və burada təhsil alan şagirdin ən böyüyünün dördüncü sinifdə oxumasını təsvir edir: «Ən böyüyü dördüncü sinifdə olan məktəb uşaqları mənə... ərik ağacını xatırladırdı».

Beşinci sinif «Ədəbiyyat» dərslərində «Ərik ağacı» hekayəsi ixtisarla verilir. Düzdür, metodik fikirlərdə qeyd olunur ki, mətn geniş olsa, süjet xətti ilə sıx vəhdətdə götürülməyən, şagirdlərin tərbiyəsinə mənfi təsir göstərən, çətin qavranılan hadisələr əsərdə verilmişsə, əsas ideyanı saxlamaq şərtilə ixtisarlar edilir. Dərsləkdə «Ərik ağacı» hekayəsindən şagirdlərin tərbiyə və marağına, əsərin ideyasını açmağa müsbət təsir göstərən iki cümlənin verilməməsinə haqq qazandırmaq olmaz. Çünki burada qoyun-quzudan, Azərbaycan təbiətinin füsunkar gözəlliyini təsdiq edən nadir quşlardan – kəklik, qırqovul və turacdan, onların balaları nümunəsində hər şeyin körpəsinə qayğı, sevgi və məhəbbətdən danışılır: «Gümrah və kök bir qoyunu kəsib kabab çəkməyə tələsənlər də əmlək quzuya ot və su verməkdən ləzzət

alırlar. Kəklik – qırqovulu, turacı vurub yerə salan ovçular cələ-də civildəşən quş balalarına toxunmaz».

Mir Cəlalın həyat və yaradıcılığı ilə bağlı şagirdlərə aşağıdakı istiqamətlərdə məlumatın verilməsi təlimə marağı stimullaşdırır, təlimlə-tərbiyənin bir-birini tamamlamasına, emosionallığın, şən əhvali-ruhiyyənin yaranmasına müsbət təsir göstərir: 1) Dərsin əyaniləşdirilməsi, bədii-estetik mühitin yaradılması; 2) Mir Cəlalın doğulduğu (1908) dövr və mühitin səciyyəsi; 3) Gəncə, Kazan və Bakıda təhsil illəri, pedaqoji fəaliyyəti; 4) Ədəbiyyatşünaslığın problemlərini tədqiq etməsi, dərslik və monoqrafiyaları; 5) Hekayə və romanlarının əsas qayəsi və məqsədi, ideyalar aləmi; 6) Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ongünlüyündə (1940, 1950, 1960), SSRİ yazıçılarının II, III, IV qurultayında (1954, 1959, 1967) çıxışları; 7) Sakit, təmkinli və tələbkar, şən təbiətli, məşhur pedaqoq-alim olması; 8) Dövlət tərəfindən verilən fəxri adlar, fərmanlar və mükafatlar; 9) 1978-ci il sentyabrın 28-də ikinci Fəxri Xiyabanda dəfni, adının əbədiləşdirilməsi, 2005-ci ildə seçilmiş əsərlərinin iki cildliyinin təkrar nəşri.

«Ərik ağacı» hekayəsinin tədrisinə ayrılmış 2 saatın birinci mərhələsində müəllif haqqında məlumatın verilməsi, əsərin ifadəli oxusu, plan tərtibi, nağıl edilməsi və s. kimi iş formalarından istifadə edilməklə məzmun öyrədilir, ikinci mərhələdə isə şagirdlərin tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirən üsul və vasitələr müəyyənləşdirilir. Yəni hər bir dərstdə üç istiqamət üzrə - fərdi, qruplarla, cütlərlə iş aparılır:

1. Düşünməyə yönəltmə mərhələsində mövzunun məqsəd və vəzifələri bildirilir, şagirdlərin bu haqda məlumatları üzə çıxarılır, lövhədə qeyd olunur.

2. Dərketmə mərhələsində yeni məlumatlar verilir, Mir Cəlal haqqında bitkin təsəvvür yaradılır, «Ərik ağacı»nın oxusu təşkil olunur, məzmunla bağlı plan tutulur, nəql etmə vərdişləri aşılır.

3. Düşünmə mərhələsində şagirdlərin əsərin məzmununu nə

dərəcədə qavradıqlarının nəticələri müəyyənləşdirilir, cavablar dəqiqləşdirilir, müsahibə ilə yekunlaşdırılır.

İkinci dərisdə əsas iş hekayənin ideyasının üzə çıxarılması və təhlilinə münasibətin yaradılması ilə nəticələndi. Əsas məqsəd belə bir məqama əsaslandı ki, Mir Cəlalin hekayələrində də ideyalar zənginliyi, böyük həyati əhəmiyyət kəsb etməsi ilə diqqəti cəlb edir. Vətənə, torpağa bağlılıq, əməyin şərəf və şan olması, insan əlinin qüdrətinə inam, bütün canlı varlıqların körpələrinə diqqət və qayğının gücləndirilməsi, müəllimlik peşəsinin sirləri və s. kimi aktual məsələlər müzakirə obyektinə kimi seçildi, şagirdlərin müstəqil fikirləri dinləndi, nəticələri yekunlaşdırıldı.

Mir Cəlalin elmi və bədii yaradıcılığından istifadəyə proqram və dərsliklərdə geniş imkan yaratmaq, romanlarından birinin tədrisinə ayrıca dərs saati ayırmaq məsləhət bilinir, sinifdən xaric oxu materiallarında bu məsələnin yer tutması arzu olunur.

Yusif Aslanov,
dosent

MİR CƏLALIN ƏSƏRLƏRİNDƏ ATALAR SÖZÜ

Azərbaycan bədii dilinin, xüsusilə nəsr dilimizin inkişafında, onun poetik üslubunun inkişaf etdirilməsində görkəmli yazıçı Mir Cəlal Paşayevin böyük xidmətləri olmuşdur. Yazıcının üslubu ədəbi dilimizin bütün nailiyyətlərini özündə əks etdirir. İctimai-siyasi hadisələrin gedişi, tariximiz, adət-ənənələrimiz, xalq psixologiyasının yüksək bədii tərənnümü onun roman, povest və hekayələrində öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatını çox dərindən bilən Mir Cəlal müəllim öz yaradıcılığında folklorun bütün janrlarından istifadə etmişdir. Onun əsərlərinə diqqət yetirdikdə görürük ki, böyük sənətkar obrazları danışdırarkən mövzu etibarə ilə fərqli olan çoxlu atalar sözlərindən faydalanmış, obrazın daha canlı olmasına çalışmışdır.

O, «Yolumuz hayanadır», «Açıq kitab», «Bir gəncin manifesti» romanlarında və hekayələrində yüzlərlə atalar sözlərindən müxtəlif məqamlarda məharətlə istifadə etmişdir. Həmin atalar sözlərini məzmun və ifadə etdiyi mənalara görə belə qruplaşdırmaq olar:

1. Dolanışıq haqqında:

Kasıblığın üzü qara olsun. Bir yandan bağlayan fələk, bir yandan açar. Kasıbı dəvə üstündə büvə sancar. Çalış ək, biç, aparsın bəy, evin qalsın dəyirman tək. Getdi doğanaq dalınca, örkəni də qoyub gəldi. Yoxluğun üzü qara olsun. Güzəran, mənəsb cəhənnəmin dibində də olsa, enməyi bacar. Az olsun, yaxşı olsun.

2. Hakimiyyət və var-dövlət haqqında:

Adın nədir dəriş, pul ilə aşır hər iş. Mılçək şirəyə yığılar. Adamı adam edən paradır, parasız insanın üzü qaradır. Pul ağ günü qara, qara günü ağ edər. Fələyin dəyirmanı da pul ilə işlə-

yir. Kimin ki əlində ixtiyarı var, nə desə, doğrudur, kim ki məz-lumdur, nə desə, yalandır. Qaz vurub, qazan doldur. Hər iş pulla aşar. Həm ziyarət, həm ticarət.

3. Birlik, mübarizlik, bacarıq və elm haqqında:

El gücü, sel gücü. Çörəyi ver çörəkçiyə, bir çörək də artıq ver. Müəllim kəndin yanan چراغıdır. Elm Kitayda olsa, ona çat. Qılıncdan daha kəskin, ulu qüvvət zəkadır. Salavatla donuz darı-dan çıxmaz. Çəkişdikcə itilənəcəksən. İş yiyəsi işdə gərək.

4. Dostluq haqqında:

Dost-yoldaşın nəfəsi də adama bəsdir. Yaxın dost insanın dərdini dağıdar, ömrünü uzadar. Dost var, düşmən var. Əsl dostu qılınc da ayıra bilməz.

5. Xasiyyət haqqında:

Acıqlı başda ağıl olmaz. Çox yeyənin olsun, çox deyənin olmasın. Çəkişməyən bərkiməz. Ürək geniş olsun.

6. Mənfə adətlər haqqında:

Qanı qanla yumazlar. Oğru elə həmişə oğrudur. Gədə başlı-dan bəy olmaz. Dedi-qodu ev yıxar. Yalan yeriməz. Yalan danı-şanın evinə od düşər. Qorxan gözə çöp düşər. Oğrular gözdən tük çəkirlər. Qorxan canavarın dişi iti olar.

7. Qadın haqqında:

Qız ağacı, qoz ağacı, hər yetən bir daş atar. Qız uşağı gündə bir arpa boy atar. Arvadda vəfa, zəhərdə şəfa. Arvad ərinə oxşar-yar. Qadın qəlbi qapalı bir bağcadır, açar da özündə.

8. İgidlik, dözümlülük, dəyanət və ad-san haqqında:

Dəvə belinə atsan, dünyanın o başına gedib çıxar. Yarımçıq yaşamaqdansa, igid kimi ölmək yaxşıdır. İgid nəvələr böyüdənin ürəyi dağ olar. İtən hörməti qapı-qapı gəzib dilənmək olmaz. Əz-məsən, əziləcəksən, ayaqlamasan, ayaqlanacaqsan. Çıxmayan cana ümid çoxdu. Atın gücünə baxıb, yük çatarlar. İtə ataram, yada satmaram. Ölmək ölməkdir, xırıldamaq nə deməkdir. Qisas qiyamətə qalmaz.

9. Öyüd, nəsihət haqqında:

Böyüklərin nəsihəti dərmandır, acı olar, nəticəsi şirin olar. Həqiqi varis atasından qalana sahib durar. Hər adamın üzünə irişmə, hər parıldayana işıq, hər parıldayana qızıl demə. Sonrakı peşimançılıq çətin fayda verə. Hər köhnəni köhnə olduğu üçün atmaq, hər yenini yeni olduğu üçün tutmaq uşaq xasiyyətidir. Yüngüllük insanın qiymətini də yüngül edər. Özü-özünə eləyəni el yığıla, eləyə bilməz. Gedənə «yaxşı yol» deyərlər. Qanmazın ağası olmaqdan, qananın qulu ol.

10. Tale, yığval, inam haqqında:

Sən saydığını say, gör fələk nə sayır. Düşəri düşməzi olar. Yazıya pozu yoxdur.

11. Axmaqlıq, xəbərçilik, tərslik və səfehlik haqqında:

Daş atmaq polada kar etməz. Eşşək nə bilir zəfəran nədir. Öbləh köpək qaysabadan pay umar. Keçinin qoturu bulağın gözündən su içər. Aranı dağa, dağı arana daşdır. Gülməli şeyə gülərlər.

12. Əzəmət, diribaşlıq və gözəllik haqqında:

İt hürər karvan keçər. Yel qayadan nə aparar. Gözəllik ondur, doqquzu dondur.

13. Səxavət və düzlük haqqında:

Xalqın gözü tərəzidir. Balığı at dəryaya, balıq bilməz, xalq bilər. İnsaf dinin yarısıdır. Gərək təmizlik içindən ola. Aşiq sözün haqqın deyər.

14. Ehtiyat, qətiyyət və şübhə haqqında:

Gözləmədiyin koldan dovşan çıxar. Yavaş ye, boğazında qalar. Keçənə güzəşt deyərlər. Xəmir yeyənə etibar yoxdur. Arxalı köpək qurd basar. Bir var ilanın quyruğunu ayaqlayasan, bir də var başını əzəsən. Şimşək çaxmasa, göy guruldamaz. Gedəni saxlamaq olmaz. El ağzı, çuval ağzı. İt də getdi, ip də getdi. Tutdu hənək, tutmadı dəyənək. Çaqqal baş qopardır, qurdun adı bədnamdır. Söz adamın ürəyini dələr. Gərək sümük sındırsan, aylarla bişirəsən. Qırağa baxan göz çaş olar. Yüz gün yaraq, bir gün gərək. Yolçu yolda gərək.

Yazıcının işlətdiyi atalar sözləri quruluşca da müxtəlifdir. Məsələn, Arxalı köpək qurd basar (sadə cümlə); Tutdu hənək, tutmadı dəyənək (tabesiz mürəkkəb cümlə); Gərək sümük sındırsan, aylarla bişirəsən (tabeli mürəkkəb cümlə) və s.

Ümumiyyətlə, Mir Cəlal Paşayev müəllifi olduğu əsərlərdə işlətdiyi atalar sözlərinə yaradıcılıqla yanaşmış və onlardan öz ədəbi manerasına uyğun olaraq istifadə etmişdir. Qeyd edək ki, yazıçı əsərlərində hikmətli sözlər və məsəllərdən də yetərincə faydalanmışdır.

Mövzu ilə bağlı olaraq nümunələrin sayını artırmaq da olar. Bu mövzu xüsusi tədqiqat tələb edir.

Aslan Bayramov,
dosent

MİR CƏLALIN “BİR GƏNCİN MANİFESTİ” ROMANINDA MİLLİ AZADLIQ İDEYALARININ TƏCƏSSÜMÜ

Özünəməxsus dəst-xətti olan görkəmli yazıçımız Mir Cəlalin yaradıcılığı ədəbiyyat tarixində özünəməxsusluğu və orijinallığı ilə seçilir. Çünki onun “uğursuz illərə düşmüş” yaradıcılığı çətin sınaqları, dəhşətli maneələri böyük bir ustalıqla aşmağa müvəffəq olmuşdur. Xalqını sevən, onun milli mənafeyini və azadlığını hər şeydən uca tutan yazıçı öz yüksək ideyalarını təcəssüm etdirərkən onun sənətkarlıq xüsusiyyətləri heç də az rol oynamamışdır. Dövrün misli görünməmiş qanlı təzyiqlərinin gündən-günə artdığı bir zamanda ədib mövqeyindən dönməmiş, öz zəkası ilə sovet senzurasının qarşısında sipər yaratmış, həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq azadlıq ideyalarını əks etdirməkdən çəkinməmişdir. Onun əsərlərini oxuyan hər bir kəs ədibin xalq üçün yanan nurlu qəlbinin arzu və istəklərini sətiraltı mənalarda, metaforik qatlarda məharətlə yerləşdirdiyinin şahidi olur. Çox təəssüf ki, ədəbi tənqidimizdə bu məsələlərdən az bəhs olunmuşdur. Azərbaycan artıq neçə illərdir ki, müstəqilliyin yollarında nəhəng addımlar atır. Bu günümüzü ömrü boyu arzulayan və onu əsərlərində bir sistem şəklində əks etdirən Mir Cəlalin əsərlərindəki fəlsəfi qatları üzə çıxarmaq hər bir tədqiqatçının müqəddəs borcu olmalıdır.

“Bir gəncin manifesti” romanını Mir Cəlal qanlı-qadalı illərdə qələmə alaraq 1938-ci ildə yekunlaşdırmışdır. Əsər ədəbi ictimaiyyət tərəfindən hərarətlə qarşılandı, böyük tirajlarla dönə-dönə çap olundu. Əsərin oxucular tərəfindən yüksək səviyyədə qarşılanması səbəblərindən biri yazıçının AXC-nin yarandığı dövrün fonunda həm o zamanı, həm də 20- 30-cu illərin ictimai-siyasi hadisələrini real və bədii şəkildə əks etdirməsi idi. Ona görə də Mir Cəlal bu problemləri həll etmək üçün öz iste-

dadının gücünə arxalanmış, həm dünya, həm də klassik ədəbiyyatımızda işlənən ədəbi priyomlardan yaradıcı şəkildə bəhrələnmiş, onu xalqın arzu və istəklərinə uyğunlaşdırmışdır. Qədim Dünya ədəbiyyatından tutmuş M.F.Axundov və M.Ə.Sabirədək yaranmış bədii-fəlsəfi nümunələr onun yaradıcılıq yolunun və üslubunun formalaşmasına müəyyən təsir göstərmişdir. Lakin dövr Axundovun da, Sabirin də dövründən daha dəhşətli idi. Ona görə də şərait ənənəvi prinsipləri yeni çalarlarla zənginləşdirməyi tələb edirdi. Əsərdəki milli azadlıq ideyalarını onun dərin qatlarında yerləşdirmək əsas çıxış yollarından biri idi ki, Mir Cəlal da bundan məharətlə istifadə etmişdir. Bu fəlsəfi qatlarda ədibin xalq üçün döyünən qəlbinin böyüklüyünü görməmək mümkün deyildir. Azadlıq ideyaları əsərdə bir sistem şəklində öz əksini tapmışdır. Bu böyük ideyaların sönük çıxması üçün, siyasi təzyiqlərlə bağlı, yazıçı, haqlı olaraq, bəzi surətlərin birtərəfli çıxmasından bir sənətkarlıq vasitəsi kimi istifadə etməyə nail olmuşdur.

Əsərin dərin qatlarına hopdurulmuş zəngin milli azadlıq ideyalarını dərk etdikcə gözlərimiz önündə hər şey dəyişir, yazıçının böyüklüyü bütün əzəməti ilə üzə çıxır. Düşmənlər paltarları geyərək öz xalqının azadlığı yolunda böyük fədakarlıqlar göstərmiş qəhrəmanları kimlər tanımır və sevmir? Bu səpkili qəhrəmanlıqları sovet totalitar rejimi dövründə imperiya əleyhinə yazıb-yaradan Mir Cəlala da aid etmək lazımdır. Azadlıq ideyaları ilə zəngin bir romanı- “Bir gəncin manifesti”ni qələmə alan Mir Cəlal qarşıya şıxan fəlakətlərin və maneələrin dəfələrlə şahidi olmuşdu. O, azadlıq uğrunda öz həyatından keçməkdən belə çəkinmir və bu fikirlərini əsəri qələmə alarkən Götenin sözləri ilə deməyi daha münasib saymış, epiqraf kimi əsərin əvvəlinə əlavə etmişdir: “Həyat və azadlıq ancaq onlar üçün hər gün döyüşə gedən adamlara layiqdir!”.

M.Cəlal yaradıcılıq prosesində bu fikirlərdən bir an da olsa ayrılmamış, azadlıq ideyaları uğrunda sona qədər, özü də böyük

bir məharətlə və sənətkarlıqla vuruşmuşdur. Yazıçı proloqda artıq öz əsas qayəsini, yəni azadlıq ideyalarını bəyan edir. Bunun üçün o, “bahar” sözünü simvolikləşdirərək əsas vasitəyə çevirmişdir. Yazışı bu adı həm əsərin qəhrəmanına vermiş, həm də azadlıq rəmzi olan bahar fəslinin təsvirində bir vasitəyə çevirmişdir. AXC ərəfəsindəki hadisələr proloqda təbiət təsviri fonunda böyük bir sənətkarlıqla, həm də real və təbii boyalarla əks edilmişdir: “Yenicə açılan bənövşə, quzuçiçəyinin ətrinin havaya bir təzəlik, mulayimlik gətirməsi”, “buludlu göyün bir qəlb kimi çırpınması”, günəşin “gah kəhrəba kimi saralması, gah da sədəf kimi parıldaması”, “bir parlaq gündüz olacağı” kimi ifadələr dövrün bədii-tarixi hadisələri kimi diqqəti cəlb edir. Ədib bu zaman insanların çəkdikləri zillətləri də təbiət təsvirinin fonunda əks etdirməyi əsas çıxış yolu kimi qəbul etməli olur: “Aşağılarda, dərənin qovuşan yerlərində isə baş-başa verən söyüd, qələmə, qarağac, vən, iydə, zoğal ağacları küləyin səmtinə doğru can atmaqda, sanki kökdən çıxıb haralarasa getmək arzusunda idilər”.

Bu sitatda işlədilmiş “dərələrin qovuşduğu yer” sərhədlərimizdəki vəziyyətdən və oradakı narahat “ağaclar” xalqımızın öz el-obalarından didərgin düşmələrindən və soyqırırma məruz qalmalarından xəbər verir. Lakin “qoca ağacları kötüyü ilə aparən qəhvəyi sular” insanlara azadlıq bəxş edən bir rəmz kimi diqqəti cəlb edir. Təsədüfi deyildir ki, cüt sürən cavan oğlanda “sel-suların şaqqıltısı” şirin arzular yaradır və o köks ötürərək düşünür: “...bir çərək yerim, bir çanaq suyum olaydı. Necə əkər, necə becərəm, necə bəslərdim. Mənim də qapım çuvaldolusu taxıl, evim təknədolusu çörək görərdi”.

Cavan oğlanın bu arzuları azadlığı və müstəqilliyi əlindən alınmış insanların istəyidir. Tez-tez dəyişən siyasi vəziyyətlər, nəhayət, AXC-nin yaranmasına səbəb oldu ki, bu da əsərdə belə təcəssüm olunmuşdur: “Sanki bayaq oxunan mahnılardakı həsrət və arzuları günəş eşitmişdi... Səssiz, isti və nurlu baxışları ilə

o ancaq bir şey deyir:

-Salam! Salam!

...Bu ilki bahar heç bir zaman görünməmiş olan ayrı bir bahar idi. Bu ayrı bir həyat, ayrı bir səfa, ayrı dünyadan xəbər verən milyonların ürək arzularını duyan, oxşayan, oyadan və çiçəklədən bir bahar idi". Göründüyü kimi yuxarıdakı sitatda yazıçı öz ideyalarını o qədər də gizlətməmişdir. Bunun üçün o, Sovet imperiyasının Azərbaycanı bahar fəslində işğal etməsindən vəziyyətdən çıxış kimi istifadə etmişdir. Bunu "Manifest"dəki sonrakı hadisələrin təsviri də sübut edir. Əsərin süjet xətti xronoloji ardıcılıqla qurulmuşdur. Ona görə də proloqdakı milli azadlıq ideyalarından sonra AXC dövrünün və adından da göründüyü kimi, azadlığın rəmzi kimi düşünülmüş Bahar obrazının təsviri belə bir məntiqi nəticəyə gətirir ki, ədib imperiyanın tələblərindən yan keçmiş, xalqın mənafeyini hər şeydən uca tutmuşdur. Oxucu bütün əsər boyu bu obrazın taleyini izlədikcə Baharın bir azadlıq simvolu olduğunu başa düşməkdə çətinlik çəkmir. Əsərdəki ən xırda detallarda da bu fikirlər öz əksini tapmışdır. Bunu əsərdə sübut edən ən maraqlı hadisələrdən biri də Baharın qardaşı Mərdanla erməni Surenin "qardaşlıq kağızı"nı ömrü boyu qoynunda gəzdirməsi, hətta qışın şaxtasında, ömrünün ən ümitsiz anlarında da kağızı qorumağa çalışmasıdır. Əsərdə nə üçün kağızdan tez-tez söhbət açılır? Ona görə ki, respublikamız azadlıq uğrunda ilk nəhəng addımı Ermənistan və Gürcüstanla birgə 1918-ci il mayın 26-da Tiflisdə atmışdır. "Zaqafqaziya Seymi" belə yaranmışdı. Baharın bu kağızı qorumağa çalışması əsərdə azadlığın qorunması kimi mənalandırılmışdır. Bu körpə uşağın bütün addımları güclü maneələrlə qarşılaşır. Adi ehsan tutu da, vətənimizin təbii sərvətləri -tutduğu ceyran balası da Baharın ola bilməz. Çünki bunlara varlılar və yadellilər göz dikmişlər, milli satqınlar isə onların dəyirmanlarına su tökürlər.

Bahar obrazının bütün incəliklərinə qədər açılmasında Mərdan surətindən böyük sənətkarlıqla istifadə edilmişdir. İmperi-

ya dövrünün tənqidində M. Əlioğlu Mərdan obrazını belə qiymətləndirir: “Bu inqilabçı nəzəri fikirlərə yiyələnmiş, özünün müstəqil mühakiməsi və mübarizəsi ilə seçilən, düşünən inqilabçı deyildir. Yalnız və yalnız tapşırıqları yerinə yetirən bir əməliyyatçıdır.” O dövrdə bu fikirlərlə razılaşmayanlar da var idi. M. Cəlal isə Mərdanı sədaqətli, uzaqgörən bir inqilabçı kimi əks etdirməyi qarşısına bir məqsəd kimi qoymamışdır. Çünki Mərdan kortəbii şəkildə inqilabçıların yalan vədlərinə aldanmış mərd insanların ümumüləşdirilmiş obrazıdır. “Manifest” fəslində Azərbaycan sovetləşərkən romanın rəmzi qəhrəmanı Baharın ölümü əsərin mövzu və ideyasının məntiqi nəticəsi idi. Bu isə Mərdanın göz yaşlarını sellərə döndərir. Mir Cəlalin gerçəkliyi bu cür sənətkarlıqla və cəsərlə əks etdirməsi böyük bir qəhrəmanlıq nümunəsi idi.

Mərdan qardaşının ölümündə özünün inqilabçılara qoşulmasını əsas səbəb hesab edir, onun xatirəsini əbədləşdirmək üçün rəssam dəvət edir. Lakin Bahardan heç bir əsər-əlamət - şəkil qalmamışdır. Onu yalnız təxəyyüldə canlandırmaq mümkün olur. Bu səhnə həm imperiya zamanı AXC-yə aid sənədlərin məhv edilməsini, həm də Mir Cəlalin bu əsəri yaradarkən qarşılaşdığı problemləri yada salır.

Fərhad Mədətov,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti”. YYSİB-nin kulturoloji layihəsi

Azərbaycan Respublikası Gənclər Fondunun qrant müsabiqəsi çərçivəsində maliyyələşdirdiyi, Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi oktyabrın ortalarından “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» adlı növbəti kulturoloji layihəsini həyata keçirir.

Layihə gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi işinin gücləndirilməsi, Azərbaycan dilinin, tarixinin, mədəniyyət və incəsənətinin təbliğinə xidmət edən intellektual oyunların, müsabiqələrin, olimpiadaların, festivalların keçirilməsi və animasiya və bədii filmlərin (sosial cərxlərin) hazırlanması mövzusunda.

Layihə görkəmli yazıçı, dəyərli alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsəri vasitəsilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş 55 milyonluq azərbaycanlılar, xüsusən uşaq, yeniyetmə və gənc soydaşlarımız - kreati-intellektual düşüncə sahibləri arasında tarixi vətənləri olan Azərbaycana sevgi və saygını artırmaq məqsədilə innovativ-vətənpərvərlik aksiyaları özündə cəmləyir. İnternet resurslarından - sosial şəbəkələr, yeni media orqanları, videopaylaşım platformalarının imkanlarından yararlanaraq, elektron-virtual formada Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsəri ilə motivasiya formasında yeni nəsil arasında vətənpərvərlik tərbiyəsi işi gücləndirilməsinə yönəldilir. Bunun üçün respublikamızın bir sıra yerlərində, eləcə də xaricdə yaşayan diasporumuzun görkəmli simaları, gənc bloqqlər, şəbəkə istifadəçiləri, tanınmışlar və sadə oxucular tərəfindən əsərin audio-vizual formatda, oxucular tərəfindən səsləndirməklə, video çəkiliş aparmağı, film formasında hazır-

lanması və İnternetdə yayımının təşkili, kitabın bir sıra dillərdə tərcümə variantının elektron formada şəbəkə resursları və e-kitabxanaya hazırlanması, həmçinin, yayımı, o əsər haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdirmək, müəllifin aforizmlərindən ibarət kitabın çapı, yayımı, təqdimatı, sosial şəbəkələrdə təbliğatı kimi fəaliyyətləri özündə cəmləyir.

Görkəmli yazıçı, dəyərli alim və pedaqoq Mir Cəlal Paşayevin əsərlərinin elektron variantlarının hazırlanaraq gənclərə çatdırılması, həm də yeni media və sosial şəbəkələrdə layihəyə İKT dəstəyi verilməsi üçün kreativ innovasiyalar yaratmaq və başqa kreativ-inovativ fəaliyyətlər günün tələblərinə uyğundur. Kitabdan parçalar oxuyanlarda Azərbaycançılıq, vətənpərvərlik, milli-mənəvi dəyərlərimizə maraq artacaq.

Əsas məqsəd Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsərindəki vətənpərvərlik intonasiyanı gənclərimizi innovativ-kreativ birləşdirən bütöv milli-mənəvi kitab kimi motivasiya formasında təbliğ etməkdir. Gənclərin yeni İKT texnologiyaları, Feysbuk, Youtube, Instagram, Tvitter, TikTok, həmçinin, Vatsap kimi plotformalarından yararlandığını nəzərə alaraq bu əsərin səsli və görüntülü formasını (audio-video format), eləcə də elektron variantda yayıma hazırlamaqla İnteretdə trend yaratmaq mümkündür.

Layihə icraçıları aşağıdakı vəzifələri qarşılıqlı olaraq kimi qoyublar:

Azərbaycan ədəbiyyatını vətənpərvərlik nümunəsi olaraq gənclərə sevdirmək.

Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsərindəki vətənpərvərlik ruhunu yeni formalarla 55 milyonluq diasporumuzun yeni nəsil nümayəndələrinə çatırmaq.

İnternetdə Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsə-

rindən vətənpərvərlik trendi kimi istifadə edərək motivasiya kim yeni nəsilə aşılamaq. Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsərini müxtəlif şəxslər tərəfindən səsli - audio kitab formasında hazırlamaq və bu yönə gəncləri həvəsləndirmək.

Müxtəlif insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsərinin parça-parça mütaliəsini təşkil etməklə vizual kitab - video film formasında hazırlamaq və bu yönə gənclərin imkanlarından bəhrələnmək.

Yazıçı-alimin «Bir gəncin manifesti» romanı və başqa əsərləri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdirmək, yaymaq.

Ədibin həyat və yaradıcılığı, «Bir gəncin manifesti» əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında tədbir təşkil etmək. Müəllifin aforizmlərindən ibarət kitabçanın çapı, yayımı, təqdimatı, sosial şəbəkələrdə təbliğatı nəzərdə tutulur.

Layihənin fəaliyyət mərhələləri:

1. Azərbaycan ədəbiyyatını vətənpərvərlik nümunəsi olaraq gənclərə sevdirmək məqsədilə Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsərin vətənpərvərlik ruhunu yeni formatlarda 55 milyonluq dünya azərbaycanlılarına, xüsusən də yeni nəsil nümayəndələrinə çatırmaq üçün aşağıdakı formalarda nəşrə / yayıma hazırlamaq.

- Səsli - audio kitab formasında: «Bir gəncin manifesti» əsərin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası hazırlamaq və geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq.

- Görüntülü - vizual kitab formasında: «Bir gəncin manifesti» əsərinin maraqlı hissələri müxtəlif şəxslər tərəfindən parçalarla ifası videoya almaq, yayıma hazırlamaq, İnternetdə və sosial şəbəkələrdə, videopaylaşım portallarında yerləşdirmək,

Ümumazərbaycan milli-mənəvi dəyər kimi dünyada yaşayan 55 milyonluq soydaşlarımıza, geniş ictimaiyyətə, eləcə də əngəlli gənclərə çatdırmaq.

2. Elektron kitab: imkan daxilində müxtəlif dillərdə «Bir gəncin manifesti» əsərinin elektron formatda hazırlamaq, e-kitabxanalarda, İnternet resurslarında yerləşdirməklə Mir Cəlal Paşayev yaradıcılığını və Azərbaycan ədəbiyyatını populyarlaşdırmaq.

3. Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsəri haqqında yazılan filoloji materiallardan ibarət e-almanax hazırlayıb e-kitabxanada yerləşdirmək, yaymaq, sosial şəbəkələrdə təbliğatı.

5. İnternetdə Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsərindən vətənpərvərlik trendi kimi tanıtmaqla bu istiqamətdə motivasiya məhsulu kim yeni nəslə aşılamaq, bu yöndə gəncləri həvəsləndirmək.

6. Sosial şəbəkələrdə - İnternetdə yeni mütaliə və virtual-kreativ aksiyaya başlanılacaq, müxtəlif gənc insanlar tərəfindən Mir Cəlal Paşayevin «Bir gəncin manifesti» əsəri parça-parça mütaliəsini təşkil etməklə vizual kitab - videofilm formasında hazırlan məhsul vasitəsilə sosial şəbəkələrdə vətənpərvərlik hərəkatı kimi gənclərin imkanları səfərbər ediləcək.

7. Mir Cəlal Paşayevin həyat və yaradıcılığı, «Bir gəncin manifesti» əsərinin gənclərin vətənpərvərlik ruhda böyüməsindəki rolu haqqında real / virtual tədbirlər həyata keçirmək.

8. İnternet, Feysbuk, Tvitter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin dəstəklənmək, ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlərin genişləndirmək.

Layihənin yetərinə təbiği və ictimaiyyətə çatdırılması işi düzgün işlənmiş media-plan vasitəsilə gerçəkləşdiriləcəkdir. Virtual aksiyaların təşkili, İnternet, Feysbuk, Tvitter və Youtube və b. şəbəkələrdə bu istiqamətdə fəaliyyətlərin dəstəklənmək,

ayrıca sosial şəbəkə resursunun yaradılması, gənclərin, yeniyetmələrin, məktəblilərin intellektual səviyyəsini yüksəltmək üçün fəaliyyətlərin qurulmasına xüsusi diqqət ayrılacaqdır. Fəaliyyətlər zamanı layihənin təqdimatına və təbliğinə xüsusi önəm verilməkdir: istər ölkə daxilində, istərsə də dünyada əngəlli gənclərin kreativ-kulturoloji potensialının, ədəbi resurslarının geniş yayılmasına səbəb olacaq. Televiziyada və mətbuatda («525-ci qəzet», “Təzadlar”, “Bakı-xəbər” kimi ölkənin nüfuzlu mətbu orqanlarında, Space TV, “Dünya” TV, İNK TV kimi televiziya kanallarında və digər KİV-də, İnternet saytlarında), müxtəlif sosial şəbəkə və foto-videoideo paylaşım platformalarında layihə, virtual mərkəz, e-kitab və rəqəmsal nəşrlər, elektron kitabxana-dakı ayrıca bölüm haqqında rəylər, fikirlər, məqalələr çap olunacaq, müzakirə xarakterli reportaj və süljetlər hazırlanacaqdır.

Məlumat üçün bildirək ki, YYSİB milli və dünya mədəniyyəti, elm və ədəbiyyati hadisələrinin təbliği, real, eyni zamanda məsafəli - elektron təlim və kursların təşkili, Azərbaycan intellektual sərvtələrini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini inkişaf etdirmək, zənginləşdirmək, xaricdə tanıtmaq, İnternet resursları, elektron kitabxana istiqamətində yeni nəsil yaradıcı insanları səfərbər etmək və s. sahələrdə fəaliyyətini qurub.

Təşkilat 22 ildir respublika əhəmiyyətli və beynəlxalq səviyyəli mədəniyyət, elm, ədəbiyyat, sənət, kitab nəşri və təbliği, qəzetçilik, yeni mass-media, bloqqlıq, e-kitabxana və İnternet resurslarının zənginləşdirilməsi kimi sahələrdə fəaliyyəti ilə məşğul olur. 13 dəfə Bakı Kitab Bayramı – illik Milli Kulturoloji layihə həyata keçirib, 12 kitab nəşr etmiş, çoxsaylı mətbuat-ədəbiyyat layihələri həyata keçirmişdir. Hazırda İnternetdə və ictimai düşüncədə “Virtual Azərbaycan” layihəsini gerçəkləşdirir. Qurumun dəyərli layihəsi əsasında www.kitabxana.net ünvanlı Milli Virtual-Elektron Kitabxana - İnternet portalı yaradılıb və fəaliyyət göstərir. İnternetdə və sosial şəbəkələrdə 24-ə yaxın re-

sursları fəaliyyət göstərir. İndiyəcən bir neçə virtual e-kurs yaradıb və 3000-dən artıq elektron kitabı hazırlayaraq İnternet istifadəçilərinin azad istifadəsinə təqdim edilib. Təşkilatın fəaliyyəti milli, eləcə də dünya mədəniyyətini və ədəbiyyatını həm ölkə daxilində, həm də xaricdə təbliğ etmək, yeni nəsil yaradıcı insanların əqli-intellektual, sosial və müəlliflik hüquqlarının qorunması istiqamətində fəaliyyət göstərmək, sənət adamlarının yaradıcılığını cəmiyyətə tanıtmaq, çağdaş mədəniyyəti və ədəbiyyatı inkişaf etdirməklə milli kulturoloji-intellektual düşüncənin zənginləşməsinə yardımçı olmaq, mədəniyyətlərarası dialoqu, sivilizasiyaların inteqrasiyanı gücləndirməklə qloballaşan dünyada Azərbaycanın inkişafına, estetik-bədii irsini yüksək səviyyəyə çatdırmaqdır. QHT fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq ədəbi-mədəni, kulturoloji hadisələr gerçəkləşdirir, hüquqi-mədəni maarifçilik, gənc yaradıcı insanların ictimai maraqlarını ifadə edir, mədəniyyətlə, ədəbiyyat, İnternet, sosial şəbəkələr, virtual resurslar, elektron kitabxanalar, kreativ innovasiyalarla bağlı kulturoloji layihələri hazırlayır və uğurla həyata keçirir, qarşısına qoyduğu məqsədlərə çatmağa çalışır.

Aydın Xan Əbilov,

*Prezident təqaüdcüsü, YYSİB sədri,
kitabxana.net portalının rəhbəri, yazıçı-kulturoloq*

Milli Virtual-Elektron Kitabxananın təqdimatında

“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin “Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihə.

Bu nəşr və elektron kitablar Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondunun maliyyə dəstəyi ilə (2020-ci il maliyyə yardımı müsabiqəsi), Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilən, www.kitabxana.net - Milli Virtual-Elektron Kitabxananın “Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin “Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihəsi çərçivəsində çapa hazırlanıb və yayılır.

**Kreativ-bədii layihənin bu hissəsini
maliyyələşdirən qurumlar:**

Azərbaycan Respublikasının Gənclər Fondu

<http://youthfoundation.az>

Yeni Yazarlar və Sənətçilər İctimai Birliyi:

www.yysq.kitabxana.net

Bu silsilədən olan digər e-kitablarını buradan oxuyun:

http://kitabxana.net/?oper=e_kitabxana&cat=192

“Bizi innovativ-kreativ birləşdirən kitab: Mir Cəlal Paşayevin “Bir gəncin manifesti” adlı kulturoloji layihə çərçivəsində hazırlanan Feysbukda səhifəmizi və virtual kursu buradan izləyin:

<https://www.facebook.com/YeniYazarlar>

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Mir Cəlal yaradıcılığında şəxsiyyət məsələləri.....	3
Mir Cəlalin yaradıcılığında obrazlı ifadələr.....	9
Mir Cəlal, yaxud ədibin idealları	13
Yazıçı şəxsiyyəti: səmimiyyət və cəsarət.....	18
Tarix böyük sənətin xeyrinə işləyir	24
Rus bölməsində Mir Cəlal yaradıcılığının tədrisi.....	30
Mir Cəlal yaradıcılığında qadın obrazları.....	34
«Bir gəncin manifesti» romanında folklor motivləri	37
Mir Cəlalin bədii əsərlərində aforizmlər.....	40
Ümumtəhsil orta məktəblərində Mir Cəlal yaradıcılığının tədrisi.....	43
Mir Cəlalin əsərlərində atalar sözü	47
Mir Cəlalin “bir gəncin manifesti” romanında milli azadlıq ideyalarının təcəssümü	51

Mir Cəlalin yaradıcılıq aləmi.

Elmi-ədəbi, filoloji toplusu.

(Azərbaycan dilində)

“Avropa” nəşriyyatının direktoru:
Şöhrət Səlimbəyli

Bədii redaktor: Nihad Əbilli

Texniki redaktor: Ayxan Əbilli

Dizayner: Fariz Məhərrəmov

Çapa imzalanmışdır: 31.11.2020

Həcmi: 4 ç.v

Kağız formatı 60x84 1/16.

Tiraj 110.

Kitab “Avropa” nəşriyyatı MMC-də çap olunmuşdur.

Ünvan: Bakı şəhəri, Yasamal r.

Mətbuat pr. 529-cu məhəllə.